

ЦРКВЕНОПРАВНЕ ОДРЕДБЕ ХИЛАНДАРСКОГ ТИПИКА СВ. САВЕ¹

**О оснивању и автономiji манастира,
киновитском карактеру манастирског уређења,
дужностима монаха, правним последицама
монашких обета, администрацији манастирских
добра и манастирском дисциплинарном поретку**

У два раније објављена чланка изложио сам црквеноправне одредбе Хиландарског типика које се односе на црквеноправни положај игумана и осталих манастирских функционера,² као и на ступање у манастирску заједницу и делокруг братског сабора.³ У овом чланку пак покушавам да на упоредној основи систематски прикажем сва у горњем наслову обухваћена питања црквеноправног поретка у манастиру Хиландару и у автономним грчким манастирима X–XII столећа.

I. Оснивање манастира

Оснивање манастира све до законодавства четвртог васељенског сабора у Халкидону (451) није било правно регулисано, него је оно било изван домашаја црквених органа стојеће право појединих личности или групе лица, који су у овом погледу могли поступати по свом дискреционарном нахођењу. Законодавством халкидонског сабора, које оснивање манастира изрично везује за одобрење надлежног епископа и основани манастир јурисдикцији истог епископа потчињава (cap. 4), постаје и манастир званично призната установа у оквиру црквене организације, и само у том својству постаје правна личност, која на основу одредаба државног законодавства долази у посед исте правне способности као и остале црквене установе. Римско државно законо-

¹ *Свешоваски зборник*, Посебна издања Српске Краљевске Академије, књ. 1, Београд 1936, 65–128.

² *Богословље* 10 (1935) 171–188.

³ *Гласник Скопског научног друштва* 15 (1935) 53–9.

давство за владе цара Јустинијана санкционисало је расположење сап. 4 Chalс. у предмету оснивања манастира и исто још подробнијим одредбама допунило.⁴

У смислу црквеног и државног законодавства, неопходна правна претпоставка за оснивање манастира је изрично одобрење надлежне црквене власти, на чијој се територији има манастир основати. Подељење црквене дозволе за овај акт оснивања дискреционарно је право надлежног епископа. Епископско одобрење било је, према одредбама Јустинијанових новела 13 с. 1, 87 с. 1 и 151 с. 7 (ed. Zachariae Lingenthal), нераздвојно спојено са сакралном радњом, коју је сам епископ после подељеног одобрења обављао; ова радња састојала се из литије до места, које је било одређено за подизање манастира, из освећења тога места те подизања крста на истом месту. Овом сакралном радњом добивао је акт фондације пуну правну моћ и ступао је на снагу.

Црквено и државно законодавство обезбеђују реализовање и спектовање сврхе фондационог акта предвиђајући санкције против сваког акта, који би био уперен против намене фондације. Важан предуслов за континуирано функционисање фондације је обезбеђење потребних материјалних средстава. Трајан карактер сврхе манастира условљава да се за остварење ове сврхе никако не сме крћити имовна супстанција, него се могу трошити само приходи од манастирског иметка. Трајност сврхе има, осим тога за последицу забрану претварања манастира у установе световног карактера, јер тиме се уништава сврха манастира коју је фондатор поставио.⁵

Позније црквено законодавство (canones 49 Trull., 12, 13, 14, 17 Nic. II et I прводругог цар.) реципирало је све горње одредбе које се односе на оснивање манастира, обезбеђење сврхе ове установе и неприкосновеност њене имовне супстанције. У сврху бољег очувања манастирског иметка, сап. 1 прводругог цар. прописује стварање инвентара за новоосновани манастир, у који мора бити убележен сваки објект манастирског непокретног и покретног иметка, а по довршењу овог посла ваља инвентар ставити на чување у архиву надлежног епископа.

Типици автономних грчких манастира X–XII столећа садрже доста обилан материјал о оснивању, односно обнови манастира. Подаци се односе на набавку земљишта на коме ће манастир бити подигнут, на освећење земљишта за одређену сврху – актом освећења ставља се само земљиште *extra compesium*, – градњу св. храма и снабдевање истог свим за вршење богослужења потребним предметима, подизање ћелијског здања и нузграда, додељење у власништво и посед некретнина потребних за материјално обезбеђење и могућност функционисања манастира (*πρὸς σύστασιν τῆς μονῆς καὶ διαμονῆν*) и, напоследку сам акт консти-

⁴ Ср. Ф. Гранић, Акт оснивања манастира у грчким областима позноримског царства у V и VI в., Гласник Скопског научног друштва 7–8 (1929/30) 77 sq.

⁵ Ф. Гранић *op. cit.* p. 81.

туисања манастирске заједнице, којим актом фундација ступа у функцију.⁶ Типици не спомињу учешће надлежног епископа при оснивању манастира, било у облику давања одобрења за овај фундаментациони акт, било у облику извршења напред споменуте сакралне радње, било пак у оба облика.

У непосредној вези с актом оснивања манастира стоје ктиторска повеља и типик, којим се оснива, односно обнавља манастир и нормира његова организација; ове повеље су обично спојене у једном документу и ретко фигурирају као два одвојена самостална документа.⁷ Типик издаје обично сам ктитор и то *motu proprio* на основу властитог ктиторског права или по овлашћењу од претпостављене црквене власти;⁸ ктитор може да овласти и старешину од њега основаног манастира да у смислу ктиторских интенција састави типик дотичног манастира.⁹ Типик може бити на завршетку снабдевен посебном клаузулом, која садржи потписе издавача и сведока, те истиче акт публикације и датум публикације типика.¹⁰

У типик у манастира св. Маманта у Цариграду налази се, непосредно иза потписа издавача типика, конфирмативна клаузула надлежног суда (*δικαστικὴ ἐπιβεβαίωσις*), која утврђује пуноважност и обавезност типика у целини и појединих његових одредаба уз забрану мењања и стављања ван снаге садржине типика (*ἔχειν τὸ ἰσχυρὸν καὶ βέβαιον εἰς τὸν αἰῶνα ἅπαντα καὶ μὴ παρὰ τινος μεταποιεῖσθαι ἢ ἀθετεῖσθαι*) али не садржи никакве санкције. Судску потврду потписао је *ὁ κοιαίστωρ καὶ νομοφύλαξ Θεόδωρος ὁ Παντέχνης*.¹¹

Типик као основна повеља морао је бити чуван на нарочито сигурном месту у манастиру. Тако је *Diatyposis* св. Атанасија Атонског, према Атанасијевој наредби (*ib. p. 123*), био стављен на похрану *ἐν τοῖς τῆς ἐκκλησίας κατηχομενίοις* (место у храму за катихумене). Типик манастира св. Пандократора, издан од цара Јована II Комнина, запечатан је и чуван у манастирском скевофилакату, с тим да се после смрти царева има у присутности игумана, економа, еклизијарха и хартофилакса из скевофилакмата извадити, отпечатити, његова садржина прочитати и у живот увести. У манастирима Мих. Аталијате у Редесту и

⁶ Prol. Euerg. c. 2 p. 615; Тур. mon. В. М. V. 'Ел с. 3 p. 71/2; Нупотур. s. Christod. М. М. VI 63; Тур. mon. s. Mam. P. 704/5; Тур. mon. В. М. V. 'Нл. Воц. прооem. p. 716/7; Тур. Chil. capp. 2 et 3.

⁷ Одвојени су, нпр. документ вел. жупана Стефана Немање о обнови ман. Хиландара (ed. А. В. Соловјев, Одабрани споменици срп. права. Београд 1926 п. 13) и Хиландарски типик (ed. В. Ђоровић, *op. cit.* p. 14–150).

⁸ По овлашћењу цариградског патријарха, издан је Тур. mon. В. М. V. 'Нл. Воц. у Цариграду.

⁹ Тур. mon. s. Mam. p. 709.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Ср. и Nissen, *Die Diataxis des Mich. Attaleiates* p. 51.

Цариграду чуване су све повеље у затвореном орману у скевофилакату; кључеви ормана налазили су се код игумана или економа или Михајлова наследника.¹²

Типици обично доносе одредбе против самовољних измена, допуна и стављања ван снаге одредаба и наредаба, те забрана садржаних у типцима, и нарочито наглашују да типик мора у целини и у појединостима остати неизмењив (*ἀναλλοίωτον ἔχειν καὶ ἄτερπτον ἕσσει*).¹³ Мали број ових забрана снабдевен је ефикасним санкцијама; већина пеналних формула садржи клетве и претњу одмаздом на оном свету.¹⁴ Неки ктитори резервисали су себи право да сами изврше измене, које буду изазване *ὕπὸ τῆς τῶν πραγμάτων μεταβολῆς*, тако да у том случају *κρατήσουσιν αἱ μεταγενέστεροι διατυπώσεις καὶ μεταβουλεύσεις, ἔγγράφως δηλούμεναι*.¹⁵ Било је ктитора који су у свој типик унели специјално овлаштење за старешину манастира, да може у тачно обележеним материјама типика извршити измене, које се услед промењених прилика буду показале као потребне. Ктитор је, уопште имао власничким правима аналогно право располагања својим манастиром и његовом имовином, и могао их је тестаментарним путем пренети на другу личност (Prol. Euerg. c. 3 p. 616: први ктитор манастира Павле пред смрт *ἐνδιαθῆκως καταλιπὼν μοι τὸ μοναστήριον*; Тур. мон. s. Pantocr p. 700: *δέδοται γάρ μοι καὶ παρὰ τῶν θείων πατέρων καὶ τῶν τῆς ἐκκλησίας θεσμῶν καὶ τῶν νομικῶν παραγγελμάτων ποιεῖν ἐν τοῖς ἐμοῖς καὶ διατυποῦσθαι ὅποσα καὶ βούλομαι*).

Како је типик, осим у оригиналу, предлежао још само у једном или два преписа, како пак ни преписи, како изгледа, из предострожности, нису били приступачни општој употреби у манастиру, него само ограничене кругу виших манастирских функционера, а како је постојала потреба да братство не заборава одредбе манастирског устава и да се ономогући да се поједини монаси код извесних поступака изговарају непознавањем одредаба манастирског устава, унесен је у поједине типике пропис да се типик има у току године више пута у трапези прочитати.¹⁶

¹² Diat. Mich. Attal. p. 40.

¹³ Тур. imp. Const. Monom. p. 158; Тур. мон. В. М. V. 'Ел. с. 21 p. 92; Тур. мон. s. Pantocr. pp. 673, 700; Тур. мон. В. М. V. 'Ел. Воц. сарр. 15 p. 731, 36 p. 751 et 40 p. 755.

¹⁴ Тур. мон. В. М. V. 'Ел. с. 21 p. 92. Сваки акт измене, допуне или стављања ван снаге одредаба типика има се сматрати као правно неваљан, а аутор таквог акта подлежи казни искључења из манастира.

¹⁵ Тур. мон. s. Pantocr. p. 700.

¹⁶ Нуротуписис св. Атанасија Ат. читана је свагда у кругу братства; Тур. мон. В. М. V. 'Нл. Воц. с. 32 p. 732 одређује да се у интересу извршавања одредаба у истом садржаних, исти типик има шест пута годишње – свака два месеца – у братској трапези у пуном тексту прочитати, а осим тога, и на дан ктиторове смрти; у ман. Хиландару читан је типик у трапези почетком сваког месеца и на дан ктиторове смрти (Тур. Chil. c. 432 = Prol Euerg. c. 43 p. 653/4).

II. Автономија манастира

Манастири су, и после доношења специјалних норми генералног и локалног црквеног законодавства у IV и VI веку, којима је регулисан однос манастира и монаха према цркви и држави, све до пред крај раног средњег века остали у поседу потпуне автономije и автономног статутарног права, а врховенство цркве над манастирима било је ограничено на вршење права надзора локалне црквене власти над манастирима. Али у раздобљу X–XII века већи део манастира није више имао своје автономije, него је био у поседу представника црквене и државне власти па и приватних личности, које су у манастиру вршиле конститутивну и диспозитивну власт на место легитимних автономних манастирских органа. Манастири су подељени у две опште категорије: автономне и несамосталне; друга категорија пак гра на се у шест група: царске, патријарашке, митрополитске и епископске манастире, манастире потчињене харитативним установама и манастире који су припадали појединим личностима.¹⁷ Патријарашки, митрополитски и епископски манастири били су и у административном погледу у јакој мери зависни од својих виших црквених органа и обавезани на плаћање специјалних приноса споменути црквеним властима.¹⁸ Царски манастири били су ослобођени од плаћања ових приноса и били су у административном погледу независни од претпостављене црквене власти, али су у погледу духовне јурисдикције били, бар номинално, локалној црквеној власти потчињени.¹⁹ Несамостални манастири били су често предмет материјалног искоришћавања од стране својих врховних власти, које су дискреционарно располагале не само приходима манастира, него и манастирском имовном супстанцијом супротно намени фондације; догађала су се и отуђења великог дела па и целокупног поседа манастирског, а последица оваквог поступка било је опадање и пропадање манастира, рушевно стање манастирских зграда, па и храма, а неки пут и престанак постојања самог манастира.²⁰

Појам и суштина автономних манастира дефинисани су у типцима ових манастира. Под автономијом манастира подразумева се по-

¹⁷ Nissen op. cit. p. 53 sqq; A Ferradou, Des biens des monastères à Byzance, Bordeaux 1896 p. 90 sqq.

¹⁸ Н. Скабалановичъ, Византійское государство и церковъ въ XI вѣкѣ, С. Петербург 1884, p. 434.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ср. can. 49 Trull. et can. 1 прводр. царигр. те синодалну одлуку патр. царигр. Алексија Студита од новембра 1027 (ed. Rhallés-Potles, Ath. Synt. V 20–24). О престанку манастира ср. Тур. mon. s. Mam. p. 704 τῆς μονῆς τὴν κατάπτωσιν καὶ ἐρημίαν ἐκτραχῶδει et p. 711 ἐπωέλεια δὲ τῆς μονῆς καὶ τῶν περὶ αὐτὴν οὐδεμία ἦν, διὸ δὲ καὶ κατήντησε τὰ τῆς τοιαύτης μονῆς εἰς τὸ μηδέν.

сед неограничене правнопословне способности и потпуне административне самосталности уз искључење сваке ингеренције у ову сферу органа црквене и државне власти. Најпотпунију и најпрецизнију дефиницију аутономног манастира налазимо у типичу манастира св. Пандократора и манастира пресв. Богородице τῶν Ἠλίου Βωμῶν.²¹ Хиландарски типик дефинише аутономију ман. Хиландара у том правцу да манастир има да буде слободан од владика и прота (тј. светогорских) и од других манастира и од особних владика (тј. личности истакнутих високим положајем или великим иметком) и да манастир не сме доћи под право располагања нити царске нити црквене власти, нити које приватне личности; основна начела за управљање манастира садржана су у хрисовулама царева, према којима је манастир слободан и ничијој власти непотчињен (с. 12= Prol. Euerg. с. 12. р. 630/1).²²

Типици аутономних манастира садрже нарочите одредбе против покушаја ограничавања и укидања њихове самосталности, али ове одредбе у већини случајева нису снабдевене потребним санкцијама. Типик ман. пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης проглашује сваки акт против манастирске аутономије ништетним (с. 22–92; τὸ πραχθὲν παρ' αὐτοῦ ἐπὶ βλάβῃ τῆς μονῆς... ἀνίσχυρον λογισθήσεται καὶ ὡς μηδὲν τὸ σύνολον γεγονός), а кривца, ако је члан братства, подвргава казни искључења из манастира. Пролог Евергетидског манастира (с. 12 р. 630), типик ман. пресв. Богородице τῶν Ἠλίου Βωμῶν (с. 4 р. 724) и Хиландарски типик (с. 12) садрже санкцију, која кривце подвргава казни анатеме, али сам акт не проглашује изрично неваљаним.

Међутим, санкције су биле слабо средство за очување правног положаја аутономног манастира, па су оснивачи оваквих манастира

²¹ Typ. mon. s. Pantocr. p. 700: "Ἐξει δὲ μονῆ τὸ ἐλεύθερον πάντη καὶ ἀκαταδούλωτον, ὑπὸ μηδεμίαν ἐξουσίαν τελοῦσα, μηδένα τὸν κυριεύοντα ἔχουσα, αὐτοδέσποτος, αὐτεξούσιος, ἑαυτῆς κυριευούσα καὶ δεσπόζουσα, μὴ ὑπὸ ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν, μὴ ὑπὸ ἀνακτορικὴν ἐξουσίαν, μὴ ὑφ' ἑτέραν ἀρχοντικὴν ἐξουσίαν ταττομένη, μόνη τῶν ἑαυτῆς ἀντιποιομένη, καὶ πάντων ἐξουσιαστικῶς καὶ αὐθεντικῶς καταπολαύουσα, τῆς τοῦ ἀνεκποιήτου διαστήξεως φυλαττομένης ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀναθετημένοις αὐτῇ, εἴτε κτήματα εἰεν εἴτε μοναστήρια, εἴτε τινα δίκαια σωματικά ἢ ἀσώματα. Typ. mon. B. M. V. Ἠλ. Βωμ. с. 4 р. 724: ἡ μονὴ ὀφείλει εἶναι ... ἐλευθέρα καὶ αὐτοδέσποτος, καὶ πάσης χειρὸς καὶ δεσποτείας ἀνωτέρα καὶ μηδενὶ ἀπάντων ἐπ' αὐτῇ προεῖναι ὅτιοῦν δίκαιον ἢ προνόμιον, ἀλλὰ παντάπασιν οὐ ὅσαν ἐλευθέραν, καὶ αὐτοδέσποτον μένειν καθ' ἑαυτήν, καὶ ἐφ' ἑαυτῆς διοικεῖσθαι καὶ διεξάγεσθαι, κατὰ τὰ ἐν τῷ παρόντι τυπικῷ διατετυπωμένα μήτε βασιλικοῖς ἢ ἐκκλησιαστικοῖς ἢ проσωπικοῖς ὀδεδήποτε ὑποτιθεμένην δικαίους, μήτε κατὰ δωρεάν ἢ ἐπίδοσιν ἢ ἐφορείαν ἢ οἰκονομίαν ἢ ἐπιτήρησιν ἢ ἑτέραν τινα πρόφασιν προσώπῳ οἰφῆθιμι ἢ μονῆ ἢ εὐαγεῖ οἴκῳ ἢ ἑτέρῳ τινι σεκρέτῳ, κατ' οἰκονομίαν τινὰ ἢ λόγον, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν μόνου τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ, ... καὶ παρὰ κατὰ τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἡγουμενεύοντος ἐν αὐτῇ κυβερνάσθαι καὶ διεξάγεσθαι κατὰ τὴν τοῦ παρόντος ἡμῶν τυπικοῦ διαταγήν.

²² Ср. Анастасијевић, *op. cit.* pp. 103/4 et 106.

морали за обезбеђење манастирске аутономије прибегавати много ефикаснијим средствима. Као најјача гаранција за осигурање манастирске аутономије важила је конфирмација правног положаја манастира по императору, који је конфирмациону хрисовуљу обично издавао на основу образложене претставке ктитору, поднесене непосредно или путем надлежне црквене власти.²³ Има случајева да је ктитор пре дочења царске хрисовуље исходио потврду аутономије по претпостављеној црквеној власти.²⁴

У грчкој црквеноправној терминологији X–XII века постоје за означавање аутономног манастира ови називи: μονή ἐλευθέρᾳ καὶ αὐτοδέσποτος, μονή αὐτοδέσποτος καὶ αὐτεξούσιος (деривирани супстантив αὐτεξουσιότης), μονή αὐτοδέσποτος τε καὶ ιδιοδέσποτος, αὐτοδέσποτον καὶ αὐτοξούσιον καὶ ἐλεύθερον πάντη καὶ ἀκαταδούλωτον. Црквенословенски еквивалент за ове грчке термине је *свободнь*.

III. Киновитски карактер манастирског уређења

Св. Василије Велики замишља и представља своју монашку заједницу као одраз хришћанске праопштине; Василијева идеална концепција, према којој је монашка заједница σῶμα Χριστοῦ и сваки поједини члан исте има једнаког удела у силама и снагама, које овом заједницом владају, изложена је у његовим монашким правилима, која чине основу живота и васпитања монашког реда.²⁵ Ову концепцију налазимо потпуно очувану и код св. Атанасија Атонског, који у свом типичу дефинише заједницу свога манастира Лавре као ἐν σῶμα ἐκ διαφόρων μελῶν συνηρμοσμένον πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς ἀδελφότητος (Тур. р.

²³ Хрисовуља цара Алексија I Комнина од јула 1085. г. у ствари аутономије ман. св. Јована на острву Патмосу; Prol. Euerg. c. 12 p. 630; Turicon B. M. V. 'Hλ. Βομ. proem. p. 716 et c. 4 p. 724; Тур. Chil. c. 12.

²⁴ Тур. s. Mat. 704/5: 'Ο γοῦν ἀρηιερεύς, σύμφανόν τε τοῖς ἐπὶ τῇ μονῇ μέχρι τότε παρ' αὐτοῦ γεγονόσιν εὐρώα καὶ ἄλλως τῷ Θεῷ ἀρεστόν, τὴν τῆς μονῆς ἐλευθερίαν ἐγγράφος ὑπεμνημάσε καὶ παριστάσῃ ταύτην σαφέστατα ἢ τε τηκαῦτα γεγονυῖα ὑπομνησις τοῦ μεγαλυπερόχου ἐκείνου ἀνδρός καὶ ἡ ἐπ' αὐτῇ τοῦ ἀγιαυτάτου πατριάρχου λύσις καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῖς πατριαρχικόν ὑπομνημα, ἔτι δὲ καὶ ὁ ἐπὶ τούτοις ἀπολυθεὶς χρυσόβουλλος λόγος τοῦ θεοστεφοῦς ἡμῶν αὐτοκράτορος καὶ πορφυρογεννήτου κυροῦ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ; тур. mon. B. M. V. 'Hλ. Βομ. proem. p. 716 ... τὴν παντοίαν ἐλευθερίαν αὐτῇ μενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Χλιαρινοῦ, τῇ ὑπόμνημα καὶ ἡ βασιλικὴ καὶ θεία χεὶρ ἐπεκύρωσεν ἔξωθεν τῷ διὰ τῶν ἐρυθρῶν γραμμάτων μηνολογήματι καὶ τῇ διὰ κηροῦ συνήθη σφραγίδι (ср. с. 1 p. 724: 'Еπεὶ δὲ δι' ὑπομνήματος πατριαρχικοῦ, τοῦ καὶ ὀπισθεν ἐπικυρωθέντος διὰ τῆς βασιλικῆς χειρός, ἐλευθερίας παντοίας εὐμοίρησεν ἡ μονή).

²⁵ Holl, Enthusiasmus und Bussgewalt, pp. 161, 165, 167.

115), а у другом једном спису, приказујући покушаје цепања братске заједнице, служи се речима *ἐάν τις εὐρηθῆ ἐν ὕμιν, ὅπερ ἀπεύχομαι, παύμενος διασχίσας τὸ σῶμα τῆς ἀδελφότητος* (Diatyp. p. 126): под утицајем ове концепције стоји и Тур. mon. Ἦλ. Βωμ. с. 45 p. 758, где ктитор братију упоређује са σῶμα. Идеална монашка општина представља заједницу у свим областима живота и у свим унутарњим и спољашњим односима, начело пуног колективизма условљено потпуним потискивањем индивидуе са њеним посебним интересима и претензијама. Овај облик живота у монаштву X-XII века окарактерисао је најпотпуније и најтачније св. Атанасије Атонски речима: *φημι δέκοινως τοὺς ἅπαντας βιοῦν ἀδελφούς, κοινῆ βλέπειν πρὸς αὐτὸν τῆς σωτηρίας σκοπὸν μίαν τε καρδίαν εἶναι ἐν τῷ κοινοβίῳ καθέλμεθα ἐν καὶ μίαν ἐπιθυμίαν κατ' ἐν σῶμα ἐκ διαφόρων μελῶν συνηρμοσμένον πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς ἀδελφότητος*. (Тур. s. Athan. Ath. p. 115; ср. и место сродне садржине у Тур. mon. Ἦλ. Βωμ. с. 45 p. 758, где ктитор упућује братију *τὸ φυλάττειν πίστιν καὶ τιμὴν τὴν ἀρμοζουσαν πρὸς τοὺς προεστώτας ὑμῶν, τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους καὶ σπουδάζειν ἕκαστον ἐκάστου προέχειν μετριοφροσύνης, συμπνοεῖν τε ἀλλήλοις ἐν πᾶσιν ὑς ἐνὸς μέλη σώματος καὶ τὰ ἀλλήλων ἀναπληροῦν ὑστερήματα*. Начело апсолутног до крајњих конзеквенција спроведеног колективизма у манастирској заједници има за природну последицу заједницу у ужитку манастирских материјалних добара,²⁶ те потпуну једнакост и равноправност свих чланова братства, па и игумана, не само при трошењу животних намирница у заједничкој манастирској трапези уз изричну забрану одвајања намирница за поједине монахе и одвојено обедовање у појединим ћелијама, изузимајући од ове норме болесне и старе монахе, него и код давања одела манастирском братству, које мора бити у сваком погледу униформно.²⁷ Праву заједничке партиципације у уживању прихода са манастирских добара одговара, на другој страни, дужност монаха да производњу артикала домаће индустрије врше искључиво у корист манастирске заједнице.

Ова заједница живота има своје сталне и редовне манифестације у молитвеним скуповима у манастирском храму, као и у подневним и вечерњим обедима у манастирској трапези. У женском манастиру *τῆς Κεχαριτωμένης* простире се заједница живота и на починак; за све монахиње одређена је заједничка соба за спавање.²⁸ Савршена, никаквим резервацијама неограничена међусобна љубав и међусобно поштовање чине неопходан и битан услов за хармоничност заједничког живота, која организму манастирске заједнице даје стварну садржину.²⁹

²⁶ Тур. Athan. Ath. p. 113; *παραφυλάξεις πάντως τὸ πάντα τὰ ἐν ἀδελφότητι κοινὰ εἶναι καὶ ἀμέριστα καὶ μηδὲν κατὰ μέρος τοῦ καθ' ἕκαστον εἰς ἐξαυθέντησιν μέχρι καὶ ραφίδος*.

²⁷ Тур. mon. Β. Μ. V. Ἐλ. с. 2 p. 72.

²⁸ Тур. Ir. Duc. с. 6 Migne. PG 127 col. 1013.

²⁹ Prol. Euerg. с. 24 p. 641/2; Тур. Chil, с. 26.

У грчкој манастирској терминологији X-XII в. постоје за означање заједничког начина живота ови термини: κοινοβιακὸς βίος (Chrystod. Нуротур. с. 4. MM VI 61), κοινοβιακόν (op. cit. с. 15 MMVI 69), κοινοβιακὴ πολιτεία (Тур. мон. Ἦλ. Воц. с. 21 р. 741/2), κοινοβιακὴ διαγωγή (op. cit. с. 21 р. 742), κοινοβιακὴ διαγωγή καὶ κατάστασις (ibidem), τὸ κοινοβιακῶς ζῆν (ibidem).

IV. Дужности монаха

1) *Верске дужности*: редовно похађање свих богослужења у манастирском храму, исповест и причест.

Сви типичи автономних манастира у X-XII столећу прописују за монахе дужности присуствовања свим богослужењима, како дневним тако вечерњим и ноћним, а ослобађају од вршења ове дужности само оне монахе којима је због поверених им специјалних дужности у унутарњој и спољашњој манастирској економији, онемогућено редовно похађање богослужења, и то са мотивацијом да овај изостанак са богослужења у пуној мери надокнађује њихова делотворна и пожртвована љубав према заједници, која обезбеђивањем потребних материјалних средстава омогућује истој заједници безбрижан живот и потпуно посвећивање духовном позиву.³⁰ Типик Св. Атанасија Атонског одређује за манастирску братију заједничка богослужења у храму ман. Лавре (р. 116 κοινὴν τὴν πᾶσαν ἀκολουθίαν ἐπιτελεῖν ἐν τῇ ἀγίᾳ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ τὴν τε νυκτερινὴν καὶ ἡμερινὴν); аналогну одредбу налазимо и у Dialaxis Mich. Attaliateae р. 29. Према пропису Christod. Нуротур. с. 4 MM VI 61, монаси су били обвезни на редовно похађање недељног евхаристијског богослужења у св. храму, док су радне дане седмице прописане аколутије обављане у монашким ћелијама. Монаси су на богослужењима у манастирском храму имали да заузму она места која им је игуман одређивао; игуман је имао свој сто, а у нарочитом одељењу храма била су два места резервисана за двојицу после игумана најважнијих манастирских функционера, економа и еклизијарха, док су иза њих у другом делу храма седели по рангу рукоположења пресвитери, а иза њих били су по истом начелу распоређени ђакони, уколико игуман није нашао за сходно да овде смести монахе, који су већ дуже времена били у чину, или су били по годинама поодмакли или су уживали нарочит углед и заслуживали веће поштовање од осталих чланова братства; напоследку, у последњем одељењу храма налазили су се остали монаси који нису имали хиротоније. Тежња монаха за првоседењем (πρωτοκαθεδρία) у храму заслужује сваку осуду и има се квалификовати као преступ против обета послушности, те повлачи за собом казну додељивања последњег места.³¹

³⁰ Prol. Euerg. с. 33 р. 645/6; Тур. Chil. с. 33.

³¹ Тур. мон. Ἦλ. Воц. с. 35 р. 750/1; ср. и Prol. Euerg. с. 42 р. 62/3, као и Тур. Chil. с. 41.

Знак за почетак богослужења даван је клепалом,³² које је било од раних времена у употреби у манастирима на Истоку.³³ Нарочити манастирски функционари, тзв. епистимонарси (ἐπιστημονάρχαι), двојица на броју, за сваки хор монаха по један, имали су дужност да после клепања буде монахе, који су се били успавали, да их гоне на одлазак у храм, захтевају од њих оправдање за закашњени долазак на богослужење и одређују лакше казне за она закашњења која нису могла бити оправдана било извршавањем у то време каквог налога добијеног од претпостављене манастирске власти, било каквом другом изванредном околношћу (ἢ χρεῖαν ἀναγκαίαν).³⁴ Афипис (ἀφισπιστής) имао је дужност да буди успавану братију за време јутарњих читања.³⁵ Главну функцију у храму имао је еклизијарх, који се старао о тачном вршењу црквеног правила, о одржавању чистоће и уредности у храму, као и о одржавању реда и мира међу братијом, па је у сврху ефикаснијег вршења својих агенди, имао и нижу казненодисциплинарни јурисдикцију.³⁶ Као што је монасима било забрањено закашњавање на богослужења, исто тако им није било дозвољено ни напуштање богослужења у невреме; вођење пак евиденције о вршењу ових прописа било је поверено посебном манастирском функционару, тзв. храмовном вратару (θύρωρος).³⁷

Верска дужност монаха није била ограничена на редовно учествовање у богослужењима, него је обухватала и редовно приступање тајни покајања у облику исповести и тајни причешћа; примање ових тајни чинило је већ у временима старог монаштва битну садржину верских дужности.³⁸ Св. Атанасије Атонски, упућујући на стару праксу исповедања, позива своје монахе да се исповедају игуману или оном брату кога игуман у ту сврху одреди.³⁹ Тур. Ig. Duc. с. 16 (Migne P. G. 127 col. 1029) одређује да се монахиње ман. τῆς Κεχωρίτωμένης имају исповедати ἐνὶ πνευματικῇ πατρὶ, који из дугог искуства познаје аскетски живот, те који је на основу тога у могућности да им пружа одговарајући лек. Тур. mon. τοῦ Παυτοκράτορος (р. 672/3) налаже монасима исповест као општу обвезу, у смислу које монаси ваља добровољно да откривају игуману, као свом редовном духовнику и исповеднику, своје

³² Нупотур. s. Athan. Ath. pp. 135 et 138.

³³ Ф. Гранић, Било и клепало у египатским и палестинским манастирима старе цркве. Богословље 8 (1933) 302–7; о пракси Срп. цркве, ср. Ст. Станојевић: Била и клепала код нас. Глас С. К. А. CLIII др. разр 77 (1933) 41/50.

³⁴ Нупотур. s. Athan. Ath. p. 135.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ф. Гранић, Црквено-правне одредбе Хиландарског типика Св. Саве о настојатељу и осталим манастирским функционарима. Богословље 10 (1935.) 185.

³⁷ Нупотур. s. Athan. Ath. p. 135.

³⁸ Palladii Historia Lausiaca passim.

³⁹ Нупотур. p. 139/40.

грешне мисли и намере, као и сва τῆς ψυχῆς κινήματα да би им духовник могао пружити τὴν ἐπιζητούμενην θεράπειαν; ако пак неки од монаха не би желео да га исповеди игуман, дужан је игуман да исповедање таквога брата повери τινὶ τῶν ἐν τῇ μονῇ γερόντων δυναμένων καὶ λογισμοὺς διακρίνειν, али за вршење права исповедања потребно је нарочито одобрење и овлашћење од стране надлежног архијереја (κατὰ τὴν τῶν θεῶν κανόνων ἀκολουθίαν προτέρων ἐκχωρηθήσονται διὰ τῆς ἀρχιερατικῆς σφραγίδος τοὺς τῶν ἀδελφῶν λογισμοὺς ἀναδέχεσθαι καὶ τὴν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν ἐξουσίαν πνευματικῶς καὶ φιλοθέως κομίσονται παρὰ τῶν ἐκ θεοῦ ταύτην κομισσάμενων). Према истом типикy, природни исповедник братства је игуман, али исти може ову функцију да пренесе и на другог брата; исповест има карактер и дејство φάρμακον σωτηρίας, а њом се постизава θεράπεια (p. 672).

Специјалном одредбом забрањује овај типик члановима братства да обављају исповедање изван манастира (ibidem). Исто тако и типик манастира Ἰλίου Βωμῶν говори о потреби исповедања манастирског братства: природни исповедник је настојатељ (ὁ προεστώς), који је κοινὸς πατὴρ πνευματικὸς, али се везује право исповедања за посед пресвитерске хиротоније, тако да настојатељу без хиротоније право исповедања мора бити нарочитим актом подељено од стране патријарха; игуман може подручног монаха, на његову молбу, упутити на исповест другом ком члану братства, нарочито једном од старијих пресвитера тога манастира, који се истиче побожношћу и који је већ старијих година.⁴⁰ Према одредбама Хиландарског типика,⁴¹ исповедање братства врши сам игуман или нарочито за ову сврху из средине тамошњег братства постављено лице; исповедање се има обављати свакодневно, и то после јутарњег славословља за оне који стално бораве у манастиру, а после повечерја за оне, који су запослени у манастирској економији и налазе се изван манастира; прво велико исповедање монаха обавља се непосредно пред сам акт монашења.⁴² По Евергетидском прологу, игуман прима исповест сваког дана, и за време вршења ове дужности мора бити разрешен сваког другог посла καὶ πάσης οἰκονομικῆς ὀχλήσεως τε καὶ διατάξεως, јер као најважнија његова дужност сматра се ἀκροᾶσθαι τῶν βουλομένων ἐξομολογεῖσθαι καὶ ἐκάστῳ ἀρμοδίαν τὴν ἰατρούειαν ἐπιτιθέναι; игуман је могао право исповедања делегирати другом ком члану братства, било пресвитеру или ђакону, па и брату без хиротоније, ако се истицао нарочитом побожношћу.⁴³ Као што се из горњег може видети, право исповедања у већини манастира није било везано за хиротонију нити за нарочито овлашћење од стране претпостављене црквене власти, него је оно било битан елемент духовне јурисдикције настојатеља.

⁴⁰ С. 29 p. 745/6; с. 30 p. 746 говори о потреби ревног исповедања.

⁴¹ Сapp. 6 et 7.

⁴² С. 7.

⁴³ Prol. Euerg. с. 7 p. 621/4.

У погледу тајне евхаристије, Евергетидски пролог (с. 5 р. 619/20) нарочито истиче да су монаси дужни што чешће приступати овој тајни, и то свагда са претходним знањем и благословом свог игумана, док је изостанак од причешћа дозвољен једино уз изрично одобрење игумана; монаси, пак, који више нагињу грешењу, треба да се причешћују једанпут седмично. Игуману припада право да ускрати причешће оном брату кога сматра неспремним и неспособним за примање ове тајне. Хиландарски типик (с. 5) у свему се држи одредаба Евергетидског пролога: пре приступања причешћу братија треба да прими опроштај од игумана, а они чланови братства који подлеже разним страстима (срамне мисли, гнев, роптање, жалост, оговарање, лаж, непристојан смех, зло мишљење, јарост, сраман говор) треба што пре да приступе тајни исповести, а причешће могу примити тек пошто су се ових страсти ослободили. Типик манастира 'Нл. Вѡц.⁴⁴ прописује да се литургија држи четири пута седмично, не урачунавајући Господње празнике; братија, која жели да приступи причешћу, мора се претходно исповедити, а само они могу бити причешћени којима настојатељ то одобри. Потребно је да братија што чешће приступа тајни евхаристије. Монаси, који су оптерећени страстима наведеним у односном поглављу Хиландарског типика, могу, после претходне исповести и покајања, причешћивати се само једанпут месечно или пак једном у два месеца, како већ игуман за сходно нађе. Напоследку, овај типик у погледу формалности причешћивања одређује да су монаси, који овој тајни приступају, дужни τὰς τετρωμένους ἐπὶ τῇ ἀγίᾳ μεταλήψει προσεκτικώτερον ἀναγνώσκειν εὐχὰς, κοινὴν τε κοινῶς γονυκλισίαν ἀλλήλοις ποιῶντες διδόναι συγχώρησιν, καὶ οὕτω τῶν ζωοποιῶν εὐχαρίστως μεταλαμβάνειν ἀγιασμάτων; аналогну одредбу налазимо у Prol. Euerg. с. 5 р. 620 и у Хиландарском типичу с. 5.

2) Стилешке дужности

а) **Одело и коса.** Монаси су дужни да носе како у манастиру, тако и изван овога, своје посебно монашко одело, и од ове дужности не могу ни под којим околностима бити разрешени. Према одредби Нуротурosis-а св. Атанасија Атонског (р. 140), сваки брат треба да има ове саставне делове монашког одела: ὑλοκάμισα (кошуља) β', ἐπαιωφόρια (спољ. одело) β, μαλωτόν (огртач од овчије длаке) ἔν, κουκούλιον (капуцна), μανδύα (огртач) β', ἔν μικρὸν τῆς διακονίας καὶ ἕτερον βαθύτερον, φτερ νόμος ἐστὶ κεχρησθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, βαρυμάνδυ (огртач од теже материје), ὑλοδήματα (сандале), καλίγια (ципеле), καὶ τὸ ἔγκατον (постељина) αὐτοῦ. По стилизацији овог пасуса судећи, изгледа да се манастир имао старати о оделу свога братства. Diataxis Mich Attal. (pp. 33 et 35) спомиње да су игуман и монаси из манастирских прихода добили преко целе године и поименце за одређене празнике сталан пау-

⁴⁴ Тур. мон. В. М. V. 'Нл. Вѡц. с. 32. р. 747/8.

шал у новцу и депутат у натури (цереалија, вино, уље); према овоме, изгледа да братство није добијало одело непосредно од манастира, него је имало да га набави из одређене му паушалне суме. Еверг. пролог (с. 25 р. 642) говори најпре опћенито о куповању на рачун манастирске благајне одела братству, с тим да се у овом погледу има спроводити монашкој скромности сходно начело највеће штедње и да братија не тражи ново одело без велике потребе. Како ново тако и старо (изношено) монашко одело Евергетидског манастира – као поједини делови одела важе *μανδύα, περιστήθια, ύποδηματα και πάντα τὰ άπλώς χρειώδη* – чувано је у благајни (*δοχεϊον*) и могло је одавде бити давано на употребу само с одобрењем игумана. Исти пролог (с. 26 р. 642) забрањује чињење разлике у оделу и обући, храни и пићу с обзиром на положај који поједини монах у манастиру заузима (игуман, економ, еклесијарх, те истакнутији по годинама, врлинама и угледу монаси). Према одредби Хиланд. типика (с. 27), новак при ступању у монашки чин добија од манастира расу и кошуљу, док братија добија за набавку одела по један перпер годишње; обућу набављају братији по потреби игуман и економ заједно. Посебну пажњу обраћа споменути типик црковницима одређујући да обућу ваља у првом реду њима набављати, а искључиво њима још и ноћно рухо. Осим овога, црковници имају право на једну литру уља годишње за осветљавање својих ћелија; црковници у Кареји добијали су троструку количину уља годишње. Овај привилегисани положај црковника био је несумњиво последица њихове специјалне службе која је сматрана важнијом и узвишенијом од осталих служби у манастиру. Напослетку, хиландарски монаси добијали су за сврхе одевања по једно руно вуне годишње; у случају да манастирске залихе нису биле довољне за покриће овога релутума, набављана је вуна са стране.

Типик ман. Пандократора (р. 673) утврђује време Пасхе као датум, када манастирска управа има да набави братији *ύποκάμισα δύο, ιμάτιον βαμβακηρόν έν, έχον βαμβάκιον λίτρας τέσσαρας, και καλίγια ζυγάς δύο και κατά χρόνους δύο μανδύας έν και έπιστήθιον έν, και αυτό κατά διετίαν*, али братија мора своје старо одело предати игуману, који ће у погледу употребе овог учинити по свом нахођењу даље расположење. Типик манастира *Ήλιου Βωμών* (с. 28 р. 744/5) истиче да би у погледу одела и обуће монаха у смислу киновитског начела (*κατά την έκταλαι παρηκολουθηκυϊαν κοινοβιακήν άκολουθίαν τε και κατάστασιν*) сам манастир имао да врши набавку исте, али, с обзиром на могућност међусобне зависти и тешкоћу да се удовољи свим жељама, ктитор сматра за целисходније да манастир даје својим монасима еквивалент у новцу, који у једнакој мери за све чланове братства – изузев старце – утврђује 1 1/2 златник полугодишње по особи, а монасима са специјалним црквеним, административним и економским функцијама, као и монасима запосленим у пољопривредним пословима и риболову, још и извештан додатак због бржег трошења одела. Боја монашког одела била је

за све монахе, без обзира на разноликост устројства појединих монашких група, једнолико црна, као и код мирског свештенства; црна боја је симболички представљала да прави аскет треба да остане скривен и да се не показује.⁴⁵ У раном средњем веку киновитски монаси носили су одело беле боје, која је симболисала њихову дечју невиност.⁴⁶

Питање одржавања телесне чистоте код монаха било је регулисано нарочитим одредбама у оквиру типика. Евергетидски пролог (с. 28 р. 643) истиче да је установа купатила (λουτρόν) створена у манастиру само за болесне, те с обзиром на ову намену, дозвољава здравим члановима братства да могу употребити купатило само трипут годишње. Хиландарски типик не садржи никакве одредбе у погледу купања монаха. Типик манастира св. Пандократора (р. 770) апсолутно забрањује монасима употребу купатила за време велике четрдесетнице осим у случају болести, док им дозвољава да се за време двеју малих четрдесетница (Божјињи и Петровски пост) могу једанпут, а изван годишњих постова двапут, купати. Ктитор манастира Ἡλίου Βοσῶν у свом типикy (с. 28 р. 744/5) прописује да се из манастирске благајне сваког месеца даје монасима одређена свота новца у сврху набавке сапуна и таксе за купање.

У погледу форме косе уобичајене код монаха ваља приметити да су киновитски монаси X–XII века носили сасвим кратку косу, аналогно пракси која је владала у цркви старог и раног средњег века.⁴⁷ Манастирски типичи X–XII столећа не пружају нам, додуше никакав материјал за проучавање овога питања, али утолико обилнији материјал налазимо у спису Евстатија Солунског Ἐπίσκοπος βίου μοναχικοῦ⁴⁸ Нарочито су карактеристична ова места: а) замонашени скида са главе оно што му није потребно, и тиме симболички наговешћује да монах треба лако главом и целим телом да се уздиже до најузвишенијег Господа (с. 74); б) ваљани монаси сматрају потпуно скидање власију и појединих делова световног одела за символ оголићења, те од тога момента не носе на себи никакав терет живота (с. 77); с) коса монаха је толико кратка да се не може скоро ни прстима обухватити (с. 170); д) чине грех они монаси који своју косу још више негују него људи онога света, те пуштају да им коса расте до земље а праве и коврцице на коси да би на тај начин црном покривачу главе дали још већу лепоту (с. 172).

б) **Трапеза.** Заједничка исхрана један је од најважнијих спољашњих изражаја киновитског живота, и трапеза је, после храма, места заједничке молитве, најбитнији елемент киновитског манастирског

⁴⁵ Eustathii Thess. Ἐπίσκοπος сарр. 90 et 195.

⁴⁶ Ф. Гранић, Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства. Богословље 7 (1932) 22.

⁴⁷ Ф. Гранић, op. cit. Богословље 7 (1932) 23.

⁴⁸ Сарр. 8, 59, 74, 77, 170, 172.

устројства и безусловна претпоставка за постојање киновитизма. Заједничко обедовање монаха у киновитском манастиру у нарочитој, искључиво за ову сврху одређеној просторији, датира још из времена постанка киновитског манастирског устројства. Прелазећи на анализу манастирских типика X–XII века, наводимо типик св. Атанасија Атонског, који истиче облигатрно постојање заједничке трапезе – κοινωβιακή τράπεζα (р. 116: κοινῶς ἐσθίειν τοὺς οὕτως ἠνωμένους). Типици прописују обвезу заједничког обедовања и изрично забрањују одвојено обедовање монаха по ћелијама, квалификујући исто као тешку повреду киновитског канона; изнимка од ове забране дозвољена је само у корист болесних и веома старих монаха.⁴⁹ Надаље, према прописима типика, није дозвољено прављење разлике у квалитету јела и пића према положају и чину појединих монаха, него исти одређују потпуну једнакост у храни, пићу и оделу за све монахе без разлике, која извире из равноправности основане на начелу киновитизма, изузимајући од примене овога прописа једино болесне и остареле монахе.⁵⁰

Према одредби Евберг. пролога (с. 31 р. 644) и аналогном пропису Хиланд. типика (с. 9 et 31), постојао је за трапезарију нарочити функционар, тзв. трапезар (τραπεζάριος), чија је дужност била да служи за трапезом јела која је добијао од кључара (κελλαρίτης), да пази на одржавање реда и тишине у трапезарији, да опомиње братију да не говори за време обедовања и да сваки брат говори 50. псалам наизуст, да пази да сви монаси седе за трапезом по одређеном распореду, да бележи изостанак монаха од евхаристијског богослужења и обеда и да пријављује сваки такав случај игуману, а све под претњом казне за немарно вршење својих дужности. Типик манастира Ἦλ. Βωμῶν ставља трапезарију у делокруг кључара који има, уз сарадњу свог помоћника, да се стара о реду и чистоти трапезарије и о уредном доношењу јела и пића на трапезу, као и да води надзор над кухињом.⁵¹ Сваки брат мора бити у одређено време у трапези, свако пак неоправдано закашњење и недолазак повлачи за собом дисциплинарну казну.⁵² Сама акулотија обеда у трапезарији приказана је опширно и исцрпно у неколико типика.

Према опису типика манастира Пандократора (р. 664–7), после свршене литургије и подељења монасима антидора (εὐλογία), као и трократног клепања, полази братија по одређеном реду у трапезарију

⁴⁹ Prol. Euerg. с. 26 р. 642; Typ. mon. Pantocr. р. 667: κοινὴν ἐχέτωσαν οἱ μονάζοντες τράπεζαν, κοινῶν ἐδεσμάτων ἀπολαυέτωσαν, μὴ λαθροφαγείτω μηδεὶς; Typ. mon. Β. Μ. V. Ἦλ. Βωμ. с. 33 р. 748/9; Typ. Chil. с. 29.

⁵⁰ Typ. mon. Β. Μ. V. Ἦλ. сарр. 4 р. 72 et 13 р. 85/6; Typ. mon. s. Pantocart. р. 664; Typ. mon. Β. Μ. V. Ἦ. Βωμῶν сарр. 11 р. 73 ἐδέσματα πάντα ἐπίσης ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ μέχρι τοῦ ἐσχάτου et 33 р. 748; Prol. Euerg. с. 26 р. 642; Typ. Chil. сарр. 29 et 40.

⁵¹ Сар. 11 р. 730.

⁵² Види у поглављу VI „Дисциплинарни поредак у манастиру“.

уз говорење псалма Ὑψῶσω σε, ὁ Θεός μου. Монаси одлазе по устројеном реду у трапезарију; на челу поворке налази се пресвитер који је служио литургији, иза њега иду игуман и остала братија. У горњем десном делу трапезе споменути пресвитер, после изговорене прописане молитве, благосиља унакрсно трапезу. Први седа игуман на своје место, а за њим остала братија. Када су сви монаси поседали, почиње један од братије читање текста после замољеног и од пресвитера подељеног благослова; чтеца и штиво обично одређује еклесијарх, који треба да одабере текст који у храму није био читан.⁵³ Пресвитер посебно благосиља свако јело, које на трапезу донесу. Сваки брат добија красовуљу вина, али нема право да по својој вољи пије, када хоће, него мора чекати на команду игумана, и тада пије стојећи. Игумана заступа у трапези економ; ако економ има пресвитерску хиротонију, тада он у заступству игумана благосиља пиће,⁵⁴ а ако нема хиротоније, налаже τῷ πρωτοκαλῶ (по рукоположењу најстаријем пресвитеру) ἢ τῷ λειτουργήσονται ἱερεῖ, да обави овај акт. У случају пак истовремене одсутности игумана и економа, замењује их при овом акту ὁ τῶν ἱερέων πρῶτος ἢ ὁ λειτουργήσας ἱερεὺς.

После довршеног ручка (ἄριστον) исти пресвитер, изговоривши молитву благодарности, разрешава трапезу, те се монаси разилазе у своје ћелије. После одласка ових из трапезе ручавају на истом месту οἱ δακονήσαντες. У погледу начина вечерњег обедовања (δειπνον), споменути типик одређује да после вечерња на трократно клепање монаси треба да улазе у трапезарију уз рецитацију стиха Φάγονται πένητες καὶ ἐμπλήσθησονται, и после довршења овога стиха заузимају своја места; пошто ἱερεὺς ὁ ἱερούργήσας благослови трапезу, братија једе хлеб и пије вино, а у време сезоне износи се на трапезу поврће и воће, као и све што приличи за вечерњи обед. Аколутија обедовања у главним основима је иста у киновитским манастирима, али у појединостима постоје мање или веће локалне разлике. Тако у манастиру τῶν Ἡλίου Βωμών⁵⁵ братија после завршене литургије, седећи у нартексу, очекује позив за трапезу, који се даје клепалом (διὰ τοῦ κρούσματος). После клепања игуман и монаси, који су одређени да седе κατὰ τὴν πρῶτην ἐστίασιν ἐν τῇ τραπέζῃ, одлазе у трапезарију на ручак говорећи уобичајени псалом. Када су приспели у трапезарију и пошто је читана мала молитва, сви седају за сто и једу предложена јела; за време ручка један брат чита од настојатеља изабрани текст Св. писма; читање не сме бити прекидано и нарушавано говорима братије, него једино игуман има право да ставља на братију разна питања, на која ова мора давати кратке и одмерене одговоре. Због болести или другог

⁵³ Нуротур. s. Athan. Ath. p. 136.

⁵⁴ Благосиљање јела и пића је несумњиво реминисценција на Тајну вечеру.

⁵⁵ Сар. 17 p. 732/4.

ког узрока, отсутног игумана замењује економ, а овог еклесијарх или $\rho\acute{\omega}\tau\omicron\varsigma\ \tau\acute{\omega}\nu\ \iota\epsilon\rho\acute{\epsilon}\omega\nu$. Када се прва група дигла од трапезе, долази $\acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\alpha\text{--}\sigma\iota\varsigma\ \delta\epsilon\upsilon\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha$ за $\delta\iota\alpha\kappa\omicron\nu\acute{\eta}\varsigma\alpha\nu\tau\epsilon\varsigma$, тј. монахе запослене у разним гранама манастирске привреде; друга група добија иста јела са хлебом као и прва група. Овај типик садржи и детаљирани мени за ручак у доба ван годишњих постова, који има овакав изглед: уторак, четвртак, субота и недеља по два јела, а неки пут и три јела (риба, сир и махунасто поврће), понедељником два јела и то обарено махунасто поврће с уљем, средом и петком такођер два јела – обарено поврће и уље, а, ако хоће да тачно испуњавају $\tau\eta\nu\ \tau\acute{\omega}\nu\ \kappa\alpha\nu\acute{\omicron}\nu\omega\nu\ \acute{\alpha}\kappa\rho\iota\beta\epsilon\iota\alpha\nu$, ваља да држе ксирофагију; појединости менија одређује сам настојатељ. Ако пак у среду или петак падне Господњи или Богородичин празник, настојатељ има право разрешења на рибу.

За вечеру у напред споменуто време ваља предложити хлеб и поврће, а у сезони и воће. Сваком брату припада за ручак и вечеру по једна красовуља вина, чија се величина равна према значају дана. За храну киновитских монаха у доба годишњих постова (велике четрдесетнице и двеју малих четрдесетница) постоје у типцима специјални строги прописи.⁵⁶ Према опису Хиландарског типика с. 9, који се на слања на Евергетидски пролог (с. 9 р. 624/7), братија по свршеној литургији у подне, на знак трапеског клепала, полази из храмовне приправе заједно са пресвитером, који је служио литургију. Обедује се у две серије; у првој учествује игуман и монаси одређени за ову. По свршеном псалму и малој молитви, сви седе за трапезу по реду одређеном од игумана и једу предложена јела. Закашњавање на псалам и молитву није дозвољено. За време читања текста забрањено је братији свако сметање и нарушавање потребне тишине, да не би била доведена у питање духовна корист од читања текста; једино игуман има право да говори при обеду и да ставља на братију поједина питања, али ова морају бити кратко формулисана. Ако који брат жели што од јела и пића, треба да устане и замоли то од игумана. После довршеног обеда устају монаси од трапезе уз молитву благодарности и одлазе у своје ћелије. Долазак на вечерњи обед није облигаторан за сву братију; монаси, који се увече уздржавају од јела, разрешени су од долажења на вечеру. Приликом обедовања у другој серији улази подеконом у трапезу и испитује, да ли у овој серији нема монаха који су требали да једу у првој серији, и да установи узрок овога поступка; ако нађе да не постоји оправдан узрок за овај поступак, ускраћује им даљи останак у трапези и обедовање.

с) *Clausura*. Под клаузуром у топографском смислу подразумевамо сваки део манастира који је искључиво одређен за монахе и где је

⁵⁶ Нупотур. s Athan. Ath. p. 137–9; Тур. Joh. Tzim. p. 146; Тур. mon. В. М. V. 'Нл. Воџ. сарр. 18 p. 734/6 et 19 p. 736/8; Тур. Chil. c. 10.

приступ нечлановима братства начелно забрањен. Сврха клаузуре је да искључи додир монаха са спољашњим светом, нарочито са особама супротног пола, и да онемогући штетан утицај тога света на тачно вршење манастирског правила. Клаузура мушких манастира састоји се у забрани приступа у манастир женских особа било кога доба старости или сталеза; у истом смислу, постоји у женским манастирима клаузура у погледу мушких особа. Сваки прекршај клаузуре, дошао он било са које стране, потпада под строге казне. Забрањено је све што би могло довести у опасност клаузуру, као што су нпр. непотребне посете и разговори са немонасима, као и разговори који немају никакве везе са манастиром и монашким животом. Настојатељ може само из врло важног разлога дозволити потчињеним монасима боравак изван манастира, али само за кратко време. Зид око манастира (φραγμόν, περιβόλαιον)⁵⁷ и установа вратара⁵⁸ у сваком манастиру имали су сврху да јаче обезбеде испуњавање прописа који се односе на клаузуру.

Од норми општег црквеног законодавства, које регулишу установу клаузуре, долазе у обзир: cap. 43. Trull. који садржи апсолутну забрану излажења монаха и монахиња из манастира, допуштајући изнимку само у случају крајње нужде и то само дозволом настојатеља; cap. 47 Trull. забрањује женским спавање у мушким манастирима, и обратно (ср. cap. 18 Nic. II); cap. 20 Nic. II забрањује живљење монаха и монахиња у једном манастиру (тзв. διτλοῦν μοναστήριον); cap. 18 Никифора исповедника († 829) забрањује улазак страних особа у манастир уопште, са мотивацијом да није умесно да они касније разносе по свету што се у манастиру догађа.

Поједини типичи доносе посебне, на локалним приликама засноване, одредбе о одржавању клаузуре. Тако Тур. Athan. Ath. (p. 106) забрањује својим монасима одлажење ван манастира у сврху трговања, долажења у додир са светом те живљења са мирјанима, а нарочито са женским; на стр. 113. категорички забрањује одржавање веза са спољашњим светом. Исти типик даље (стр. 114) забрањује братији излажење из манастира, нарочито у зимске дане са мотивацијом εἰδῶς ὡς ἡ ἔξω τοῦ κελλίου διατριβὴ καὶ τὸ μετὰ τῶν κοσμικῶν χρονίζειν θάνατον αἰώνιον κατὰ τον μέγαν Ἀντώνιον πέφυκεν ἀποτίκτειν. Тур. imp. Joh. Tzimisichis (p. 146) генерално забрањује светогорским монасима одржавање интимних односа са спољашњим светом и излажење са територије Св. Горе. Тур. mon. B. M. V. τῆς Ἐλεούσης (с. 17 p. 89) веома ограничава саобраћај

⁵⁷ Тур. mon. Pantocr. p. 672, Ἐντεῦθεν οὖν καὶ ἡ τῶν περιβόλων τῆς μονῆς πρόδοσοῦχ ἔξει παρρησίαν ἐν τοῖς μονάζουσι πρόφασιν ἐφευρίσκουσα εἰς τὸ ἐξιέναι τῆς μονῆς τὴν τῶν λογισμῶν ἐξαγόρευσιν, ἵνα μὴ λάθωσιν ἀντὶ φαρμάκου σωτηρίας βέλος θανατηφόρον δεχόμενοι. У провинцијама, изложеним инвазијама варварских племена, служио је зид и као одбрана од непријатеља.

⁵⁸ Ср. Ф. Гранић, Црквеноправне одредбе Хиландарског типика, Богословље 10 (1935) 186.

манастира, а нарочито везе својих монаха са немонасима. Странци могу само уз изричну дозволу игумана, подељену на основу пријаве манастирског вратара, улазити у манастир и разговарати са монасима; вођење тајних разговора најстрожије је забрањено. Игуману је резервисано право да уводи странце у манастирску трапезарију.

Женским особама апсолутно је забрањен улаз у манастир. Нуртур. s. Christod. (с. 14. MM. VI р. 68/9) забрањује монасима залажење у домове мирјана и разговарање са женским, те наводи како је у интересу стриктног спровођења клаузуре морао свој првобитни манастир да премести с острва Коса (брдо Πηλίου) на острво Патмос, и како мора пољопривредни персонал, који обрађује манастирска добра, да држи далеко од манастира, да би онемогућио додир својих монаха са светом. Prof. Eueg. (с. 39 р. 650) дозвољава улаз у манастир женским особама, које су βίω καὶ ἀρετῇ, εὐεχεῖα τε καὶ περιφανεία чувене, али Тур. mon. Pantocr. (р. 671) не допушта ни ту изнимку и дозвољава им улаз у манастир само у случају погребца сродника или његова помена, а и тада не могу улазити на врата манастирског здања, него на врата храма Богородице (ср. сличну одредбу Тур. mon. B. M. V. Ἦλ. Βομ. р. 13 р. 713/4). Тур. mon. Pantocr. (р. 670) опћенито забрањује монасима излажење из манастира, осим у случају крајње нужде или у нарочитој мисији у манастирској ствари по налогу настојатеља, а и тада може изаћи само на споредна врата (παραπυλίσ) да излазак не би био одвише примећен. Исти типик (р. 672) не дозвољава ни одлазак изван манастира црковницима (οἱ ἐκκλησιαζόντες μοναχοί) у сврху учествовања у празничним богослужењима и црквеним свечаностима, јер би монаси, било на путу било на свечаности, могли доћи у додир са мирјанима. Типик манастира Пандократора повлачи из својих прописа о клаузури крајњу конзеквенцију кад одређује да све службе унутар манастира могу вршити само монаси а службе на манастирском поседу изван манастира искључиво мирјани (р. 672).

Напослетку, исти типик не дозвољава ниједном монаху да проведе ноћ изван манастира; и они монаси, који са налогом игумана излазе из манастира, морају се пре заласка сунца појавити на манастирској капији.⁵⁹ Еверг. пролог (с. 13 р. 632) забрањује и самом игуману да, било из оправданог или неоправданог разлога, одлази у град у посету сродницима, пријатељима, познаницима, представницима власти, па ни болеснику ни умрлом, изузев само случај када буде позван у аудијенцију цару или патријарху, а иначе се игуман може кретати само унутар граница манастирског поседа и имања; сваки преступ против овога прописа повлачи за собом казну искључења од причешћа. Типик манастира Богородице τῶν Ἦλίου Βομῶν (с. 13 р. 714) не дозвољава

⁵⁹ Тур. mon. Pantocr. р. 673: опасна је наиме τοῖς ἔξω τῆς μάνδρας ἀπολιμπανομένοις τῆς κοίμης προβάτοις ἢ πρὸς ἐσπέραν μόνωσις καὶ τοῖς λύκοις ἐπιχάρτος.

ниједном мирском човеку да борави у манастиру, него искључиво монасима, јер боравак у манастиру немонаха, дакле личности дијаметрално супротне идеологије, неминовно слаби темеље монашке заједнице и њеног облика живота. У Хиландарском типику не налазимо установу клаузуре нормативно регулисану; једино с. 24 (ср. Prot. Eueg. с. 22 р. 641) садржи одредбу, према којој пада под епитимију монах који прима гласове од пријатеља и рођака и шаље им писмене одговоре. Вероватно да творац Хиландарског типика, с обзиром на политичку мисију манастира Хиландара те тим условљену потребу слободнијег кретања хиландарских монаха, није сматрао опортуним да уноси у типик нарочите одредбе о клаузури.

d) **Читање Св. писма и рад.**⁶⁰ Монаси су већ у позном старом веку и почецима средњег века све оно време, које није било посвећено молитви у ћелији, богослужбеним скуповима, братским седницама, обеду и одмору, испуњавали радом било интелектуалним било мануалним, и већ у почецима V века било је извршено диференцирање у раду. Нарочито велика пажња обрађана је лектури Св. писма и преписивању књига (калиграфији). Овакав распоред дневног живота у манастиру, који је тачно регулисао свакодневни ток монашког живота, постојао је и у грчким манастирима X–XII столећа. *Diataxis Mich. Attal.* говорећи (р. 30) о подели монашког свакодневног живота на молитвено и радно време, прописује да монаси часове, слободне од богослужења, молитве и трапезе, као и од ноћног одмарања, треба да проводе у својим ћелијама забављени каквим послом, већином ручним радом, а истовремено забрањује тумарење и пијанчење. На стр. 29. овај типик истиче вредноћу као једну од основних монашких врлина. Осим тога, *Diat. Mich. Attal.* (ср. 29/30) изрично забрањује вођење празних разговора (*ἀργὸν λόγον πολιτεύεσθαι*) и провођење времена без одређеног занимања (*ἢ ἀργὸν τινα καθῆσθαι χωρὶς ἐργοχείρου ἢ ὑπηρεσίας τῷ μοναστηρίῳ ἀνηκούσης ἢ τῆ ἐκκλησίας*). Сваки час свакодневног манастирског живота намењен је било вршењу одређених манастирских послова (*αἱ τῆς μονῆς δουλείαι καὶ διακονίαι* – послови ниже и више врсте), било поуци и богослужењима (*εἰς τὴν μάθησιν καὶ δοξολογίαν τῆς ἐκκλησίας*), а слободно време монаха треба да буде испуњено ручним радом (*ἐργόχειρα τῶν εἰς τὰς ἰδίας κελίας ἰδιαζόντως ἕκαστος*); беспослица и међусобно посећивање у ћелијама, у сврху вођења празних разговора и приређивања гозби, строго је забрањено, јер води *εἰς ἀλώλειαν τῆς ἰδίας ψυχῆς καὶ ἐτέρων πολλῶν*. У цариградском манастиру *τῆς Κεχαριτωμένης* постојале су за тамошње монахиње једна просторија за спавање и једна за рад; у просторији за рад монахиње су заједнички, под надзором игуманије, радиле ручне радове које им је игуманија давала у посао; за време овога рада једна

⁶⁰ О раду монаха ср. Ferradou op. cit. p. 169/71; ср. оправдане замерке у критици Ch. Dichl-a у Byz. Ztschr. 8 (1899) 191/2.

монахиња читала је одређени текст из св. Писма, јер је владало уверење да ова лектира чини ручни лакшим и пријатнијим.⁶¹

Занимљивих података о распореду дневног манастирског живота пружа нам типик св. Христудула за манастир св. Јована на острву Патмосу. Говорећи о животу својих монаха, истиче да су седмичне дане проводили Ἐν ψαλμωδίας καὶ ἐργοχείροις τὴν ἐκάστης ἑβδομάδος διανύοντας ἐξάήμερον, а у празничне дане учествовали су у заједничком богослужењу.⁶² Исти типик спомиње ручни рад монаха и специјално калиграфију; манастир ставља монасима на расположење потребни материјал за ручни рад, а приход од ових артикала утиче у манастирску благајну, те према томе, киновитски монаси не раде за своју корист, као што је случај код анахорета, него за корист целине, тј. своје заједнице.⁶³ Игуман је, у смислу одредбе споменутог типика, имао право да петента, који слабо показује воље за рад и који има намеру да ступи у монашки чин πρὸς τὸ ἐργάζεσθαι ραθυμίας, не прими за искушеника.⁶⁴ С овим прописом додирује се одредба Хиландарског типика с. 33 (=Prol. Euerg. с. 33 р. 648/9), према којој се искушеницима има одмах од почетка њихова искушеништва да додели њиховој снази сразмерна служба, а претпостављени треба да их посматрају да ли они поверене им службе врше са трпељивошћу и смиренешћу, те да од резултата рада учине зависним њихово примање у монашки чин. Хиландарски типик нигде не спомиње поименце рад in generalі, иако говори о спроведеној подели рада у манастиру наводећи специјалне функционаре; у с. 15. предвиђа евентуалну леност и нехатост при читању на богослужењима. У манастирима св. Пандократора и Ἡλίου Βωμῶν постојала је пракса да сваки монах пре одласка на рад или било какву дужност, добије молитвени благослов од настојатеља или његова законитог заменика.⁶⁵

У светогорским манастирима био је за време велике четрдесетице забрањен сваки мануални рад осим у суботне дане, а била су дозвољена само πνευματικά, тј. осим богослужења још лектира Св. писма и пригодних теолошких трактата.⁶⁶ У неким манастирима било је забрањено да радне групе монаха воде међусобно празне разговоре, јер овакви разговори могу лако да се претворе εἰς αἰσχρολογία, а много разговарање (πολυλογία) може лако да доведе до греха, па стога типичи

⁶¹ Typ. Irenae Ducaenae с. 6 Migne P. G. 127 col. 1013.

⁶² Нyпотyр. Christod. с. 4 MM. VI 61.

⁶³ Op. cit. с. 22 MM. VI 75.

⁶⁴ Op. cit. с. 26 MM. VI 78.

⁶⁵ Typ. mon. B.M.V. Ἡλ. Βωμ. с. 24 р. 741; mon. Pantocr. р. 670: Πάντες δὲ οἱ διακονίας τινὸς ἄψασθαι μέλλοντες, ἢ ἐντὸς τῆς μονῆς ἢ ἐκτὸς, πρότερον παρὰ τοῦ καθηγουμένου εὐχὴν λαμβανέτωσαν· εἰ δὲ ἀποδημῇ ὁ καθηγούμενος ὁ οἰκονόμος τοῦτο ποιέτο, ἀμφοτέρων δὲ λειπόντων, ὁ πρῶτος τῶν ἱερέων ἀναπληροῦτω τὸν τόπον.

⁶⁶ Typ. imp. Constt. Monom. р. 146.

препоручују настојатељима да овакву братију упућују на читање Св. писма или на ћутање; исти метод ваља применити и на монахе који, налазећи се на путу, падају у исту грешку.⁶⁷ У појединим манастирима братство је, према врсти свога делокруга, било подељено у разне групе. Тако је братство манастира св. Пандократора било подељено у две категорије: првој категорији припадали су οἱ ἐκκλησιαζόμενοι (50 на броју), који су имали редовно да учествују у богослужењима, а друга категорија (њих 30 на броју) обављала је послове ниже врсте (οἱ δὲ λοιποὶ ταῖς ὑπηρετικαῖς διακονίαις καταμερισθῆσονται). Првој категорији припадају ἐκκλησιάρχης, σκευοφύλακες, χαρτοφύλακες, νοσοκόμος, ξενόδοχος, δοχειάριοι, ὄρειάριοι, δομῆστικοὶ δύο, ἱερεῖς ἕξ, διάκονοι ἕξ; припадници ове категорије имали су, поред својих специјалних функција, да се старају да манастирски иметак остане неокрњен (μηδέν τι τῶν τῆς μονῆς ἕξ ἀμελείας ἀπολλύσθαι). Другу категорију (тзв. δουλευταί) сачињавају ἀρτοποιοί, κηπουροί, μάγειροι, παρεκκλησιάρχαι καὶ παροικόνομοι καὶ ἕτεροι τοῦτο.⁶⁸ Четворица из ове групе додељена су братији на непосредну службу; њихова дужност је да се старају о личној чистоти братије и о чистоти њихова одела, те да бришу трапеско посуђе.

Из горе приказаних прописа манастирских типика, који говоре о потреби сталне запослености монаха и заузимају начелан став против беспослице као главног извора порока и опасности за манастирски поредак, може се закључити да је међу монасима морао бити доста велик постотак таквих који су својим поступцима изазвали доношење ових одредаба. Подршку за тачност овог закључка налазимо у информацијама, које нам пружа солунски митрополит Евстатије (†1192–1194) у свом спису Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ, али ни његове информације не могу бити потпуно објективне и поуздане због сукоба који је као солунски митрополит дошао са подручним монасима. Тако он у с. 153 пребацију монасима леност и нерад те слабу писменост, јер долазе већином из занатлијског сталежа; у с. 176 истиче да се монаси не баве, као некада, ручним радом и да не проводе време у беспослици. Надаље, Евстатије приказује непријатељски став монаха према науци и литератури (сарр. 126, 128, 132), њихово литерарно и теолошко незнање (сарр. 128, 141, 144), прекорева их да се веома слабо баве лектиром, нарочито Св. писма и теолошких дела, а да се више појављују на јавним трговима и улицама, да код њих не постоји никаква измена идеја и културних добара (с. 153), те да монаси не показују интересовање за манастирску библиотеку (с. 144). Међутим, ови генерализовани прекори митрополита Евстатија немају довољне стварне основе; они могу бити тачни само у погледу извесног дела монаштва,

⁶⁷ Тур. мон. В. М. V. Ἦλ. Воц. с. 34. р 749/50, ср. Prol. Euerg. с. 21 р. 640/1 et Тур. Chil. с. 23.

⁶⁸ О манастирским функционарима ср. Ф. Гранић, Црквеноправне одредбе Хиландарског типика, Богословље 10 (1935) 171–188.

јер је несумњиво утврђено да је доста велик број монаха играо важну улогу у културном животу X–XII века, нарочито као конзерватор и посредник културних добара.⁶⁹

V. Обети и њихова правна дејства

Обети стварају тесну везу између монаха и монашког реда, односно манастирске заједнице, чијим чланом се постаје на темељу акта пријема у везу исте заједнице. Монашки обети односе се на породичноправну, имовноправну и дисциплинарноправну сферу живота и јављају се већ у старој цркви у тројаком виду, девичанства (*παρθενία*), сиромаштва (*ἀκτημοσύνη*) и послушности (*ὕπακοή*). Обети су основни елементи монашког устројства и сваки преступ против обета повлачи за собом казненодисциплинарне последице. Црквено и државно законодавство не предвиђа могућност диспензације монаха од црквеноправних обвеза преузетих обетима; важење ових обвеза престаје или самовољним актом иступања из монашког реда или правомоћном пресудом претпостављене црквене власти која гласи на лишење монашког чина.

1) **Обет девичанства** састоји се у обвези апсолутног уздржавања од полног живота, те у конзеквенцији тог, у начелној немогућности склапања брака. Типици автономних манастира из X–XII столећа не доносе никакве одредбе о дејству и правним последицама овог обета, те према томе, за ову црквеноправну материју важе опште норме црквеног и државног законодавства.

2) **Обет сиромаштва** инволвира потпуно начелно одрицање свих добара у свету, која имају карактер економског добра и која могу бити предмет права власништва. Овај обет има за монаха последицу правне неспособности поседовања иметка. Према томе, сва светска добра која би у току времена, почевши од акта монашења, на било који начин припала монашком лицу, постају власништво његова манастира. Из самог појма обета сиромаштва сасвим природно проистиче апсолутна начелна забрана стицања иметка и правна немогућност чињења имовноправних расположења, нарочито прављења тестамена. Али већ у монаштву старе цркве остварење начела апсолутног сиромаштва наишло је у пракси на велике тешкоће, нарочито у Египту,⁷⁰ који нам у знатној количини сачуваног документарног материјала доказује да је тамо у практичном животу постојала у пуном обиму имовноправна

⁶⁹ Cp. Ch. Diehl., *Le trésor et la bibliothèque de Patmos au commencement du 13-ème s. Byz.* Ztschr. I (1892) 488 sqq; Granić, *Der Inhalt der Subscriptionen in den datierten griech. Hss. des XI., XII. und XIII. Jahrh. Byzantion I* (1924) 273 sqq.

⁷⁰ A. Steinwenter, *Die Rechtsstellung der Kirchen und Klöster nach den Papyri. Sav. Ztschr. L. Kan. Abt. XIX* (1930) 5 sqq; idem, *Byz. Mönchstestamente, Aegyptus XII* (1932) 55 sqq.

способност монаха, а и цар Јустинијан I⁷¹ нашао је за потребно да за групу анахорета, који су у црквеноправном погледу припадали манастирској заједници али су живели изван свога манастира потпуно одвојеним животом, с обзиром на специјалне прилике њихова начина живота, статуира изузетак од опште нормe. Цар Лав VI нормирао је да припадност монашком чину и манастирској заједници не повлачи за собом губитак права тестирања гледе иметка стеченог после ступања у чин, те таквим личностима подељује у том правцу ограничено право тестирања.⁷² Па и у манастирском животу X–XII века налазимо низ конкретних случајева, који указују на стварно постојање потпуно независног посебног поседа монаха, иако то стоји у начелној противречности с обетом сиромаштва.

Што се тиче општег црквеног законодавства *cap. 6* прво-другог царигр. сабора у наслону на *capones 35 Trull.* и *19 Nic. II. te 24 Antioch.* и *4* прво-другог царигр. сабора, забранио је монасима било какво власништво у било ком облику, и нормирао је за монаха обвезу да пре ступања у монашки чин учини сходно расположење гледе објекта свога власништва. Ако би после акта монашења био код монаха пронађен какав објект власништва, дужност је игумана или епископа да противзаконито задржани објект одузме, а дотичног монаха за учињени канонски преступ примерно казни.

Полазећи од генералне забране приватног (индивидуалног) власништва код монаха, нормиране у општем црквеном законодавству, типичи манастира X–XII века доносе детаљније и ближе одредбе у овом погледу. Тако *Typ. s. Athan. Ath. (p. 113)* забрањује игуману искоришћавање манастирског иметка у своје личне сврхе и циљеве и специјално држање роба (држање робова дозвољено је, као и брак, само *τοῖς ἐν τῷ βίῳ*), кога господар може да употреби и као средство за стицање иметка; у вези с овом забраном упозорава игумана да је дужан нарочито водити рачуна о колективном карактеру манастирског иметка, не само у погледу власништва него и уживања. Споменути типик у апсолутној форми забрањује игуману власништво и посед било каквог иметка.⁷³ У истом типик у налази се на *стр. 133.* специјална забрана градње властитих ћелија, те обрађивање индивидуалне њиве и винограда, али ова забрана не ограничава се на посед некретнина, него се проширује и на посед оваца и коза. *Нуротур. s. Athan. Ath. p. 140,* понављајући ову одредбу, забрањује монасима *Λαβρε ἰδιόκτητα πράγματα καὶ πεκούλια νομίσματα ἢ νουμία* али с ограничењем *ἄνευ τῆς τοῦ καθηγουμένου βουλῆς καὶ γνώμης,*

⁷¹ Granić, *Das Klosterwesen in der Novellengesetzgebung K. Leons d. Weisen. Byz. Ztschr.* 31 (1931) 67.

⁷² *Nov. 5 imp. Leonis VI. y Jus. Gr. Rom. edd. I. et P. Zepos t. I. p. 61/3.* Cp. Granić, *Das Klosterwesen in der Novellengesetzgebung K. Leons des Weisen, Byz. Ztschr.* 31 (1931) 67.

⁷³ *Typ. s. Athan. Ath. p. 113:* οὔτε δὲ κτήση τοῦ κόσμου τι οὐδὲ ἀποθησαυρίζεις ἰδιόριστως εἰς ἑαυτὸν μέχρι καὶ ἐνὸς ἀργυρίου.

те према томе чини извесну концесију у корист приватног власништва монаха, везујући стицање и посед индивидуалног монашког власништва за нарочито одобрење настојатеља. И диспозиције типика цара Јована Цимисха представљају знатно ублажење ранијих строгих одредаба о индивидуалном иметку монаха: тако нпр. забрањује монасима (р. 146), који су ван Св. Горе пострижени, да без знања и одобрења светогорског проте и игумана купују њиве и окупирају безвласничка земљишта (τόλους ἀδεσλότους), дакле дозвољава условно стицање иметка; из одредбе (р. 146), којом се монасима строго забрањује куповање и препродавање земљишта, поглавито њива (κατηλικῶς ἐμπορεύεσθαι φιλαργυρίας ἔνεκα καὶ αἰσχροκερδίας), може се индиректно закључити да је монасима прећутно било дозвољено стицање иметка, али само у сврху властитог поседовања и уживања, нарочито ради лакшег подмирења својих личних потреба, а никако у сврху трговања објектима у некретнинама те зарађивања диференције на том послу; још даље иде император на стр. 145, где игуману изрично поделује право неограниченог располагања његовим иметком (διαταττέσθαι περὶ τῶν αὐτῷ διαφερόντων, ἐξεῖναι αὐτῷ μετὰ πάσης ἀδείας τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ καὶ δεσποτείᾳ κεχρηῆσθαι προτρεπόμεθα καὶ μηδαμῶς κωλύεσθαι), подразумевајући ту и право преношења власништва и свих с овим скопчаних права на другу особу монашког реда (πρὸς τὸν μαθητὴν αὐτοῦ καταλέμψαι τὴν τοιοῦτου ἀγροῦ δεσποτείαν καὶ κυριότητα... καὶ μὴ παρά τινος ἐμφοδιζεσθαι; у смислу једне даље одредбе (р. 147), монах може са знањем и одобрењем настојатеља бити власник индивидуалног иметка у некретнинама (ἡε-λιја, њива, виноград). Тур. imp. Const. Monom. апсолутно и без изнимка забрањује светогорским монасима посед стоке (р. 156).

Веома строге диспозиције су у Христодулову типичу, које садрже апсолутну забрану приватног власништва код монаха;⁷⁴ нарочито типик наглашује да основа свих врлина у монаха треба да буде ἀκτημοσύνη и ставља монасима на срце χρυσὸν καὶ ἀργυρὸν καὶ χρῆμα πάν ὑλαῖον καὶ γηϊνόν, τὰ γὰρ πρὸς ἰδίαν κτῆσιν ἀπὸ καρδίας μισήσατε, μηδὲν ὑμῶν εἰς ἴδιον κέρδος τὸ οἰονοῦν μετυχειριζέσθω ἐργόχειρον. Исто тако, строга је и диспозиција типика манастира τῶν Ἡλίου Βωμῶν (с. 20 р. 738), која захтева од монаха ἀκτησίαν не само ἐν πράγμασι ἀκινήτως καὶ περιττοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν βρώμασι καὶ πόμασιν: међутим, даље одредбе овога типика (сapp. 34 р. 750 et 45 р. 859) условно дозвољавају стицање приватног иметка, не спецификујући поједине његове врсте, а забрањују, под

⁷⁴ Hypotyp. s. Christod. с. 4 MM. VI 61: οὐκ ἦν παρά τινι τῶν ἐν κοινοβίοις ἐκεῖσε διαιτωμένων ἰδίαζουσα ὄλως καὶ μερικῇ καὶ λαθραία γηίνου τινὸς ὑπαρξίς, ἀλλ' ἦν πᾶσα ἐκεῖ καὶ ἐν πᾶσιν ἀπλῶς πολιτευομένη εὐσχημοσύνη, ἀπραγμοσύνη, ἀκτημοσύνη; op. cit. с. 22 MM. VI 75: οὐδὲν ἴδιον οὐδενὶ τῶν ἀδελφῶν ἐξέεται, πλὴν τῶν ἀναγκαίων περιβλημάτων καὶ σκεπασμάτων. Ср. и анологну забрану типика ман. Богородице ἐν τῇ Ἀρείᾳ MM. V, 184: οὐδέ τι ἔχειν ἰδιοκτήτον ἐν τῷ κελλίῳ αὐτοῦ.

претњом санкција, стицање индивидуалног иметка код монаха без настојатељева знања. У вези с последњим стоје прописи појединих манастирских типика, којим се игуману ставља у дужност да што чешће обавља визитацију монашких ћелија и да сваки у поседу монаха нађени покретни објект, до кога је исто дошао без знања и саизволе манастирске управе, конфискује те уништи или међу сиромашне раздели, а против дотичних монаха каноничке казне примени.⁷⁵ Хиландарски типик сар. 24 (=Prol Euerg. с. 22 р. 641) забрањује монасима власништво и посед ма и најмањег објекта некретног или покретног иметка без игуманова знања, нити им дозвољава да самовољно имају у својим ћелијама ни јела ни пића ни једног медног новца – обола.

Низом специјалних прописа, постављених у манастирским типцима, забрањено је монасима трговање, као она привредна грана која ствара најјачи подстрек и у најјачој мери развија пожуду за стицањем индивидуалног иметка, нарочито пак за стварањем капитала. Тако, генерални типци царева Јована Цимиска (р. 149) и Константина IX Мономаха (р. 155), први с ограничењима а други апсолутно, забрањују светогорским монасима продају горивих и техничких дрва те дрвних продуката и њихових деривата изван Св. Горе и немонашким личностима. На другом месту, цитирани типик, подвргавајући критици праксу да монаси и игумани купују вино и друге производе, да купљену робу поморским путем извозе у престоницу и друге градове те ἐμπορικῶς τὰ τὰ πηράσκουσι, квалификује овај посао као κατηλικὸν πόρισμα и забрањује монасима куповање и препродавање робе ὄλερ φιλαργυρίας καὶ αἰσχροκερδίας ἐστὶν ἴδιον. Посебно забрањује овај типик (р. 159) трговање са разним артиклима, нарочито оним који су монасима забрањени, у Кареји, која се из лавре претворила у трговиште.

Као што се из низа конкретних прописа у манастирским типцима X–XII столећа може видети, начело апсолутног сиромаштва није се могло у практичном животу стриктно спровести те су и ктитори појединих манастира у својим типцима морали чинити уступке у корист ограниченог власништва својих монаха, поглавито у покретним стварима. Идеја сиромаштва могла је само код једног дела монаха да потисне у нормалном човеку природјену тежњу за стицањем властитог иметка као основе за самосталну егзистенцију. Ако је старешина манастира био монашким идеалима потпуно прожета и ауторитативна личност, могао је још да успе у сузбијању евентуалних материјалистичких тенденција појединих потчињених монаха, али ако је сам старешина нагињао материјалистичкој струји, тада је постепено и иметак самога манастира био стављен у службу материјалних сврха и циљева старешине и оних чланова братства који су с овим имали заједничке послове.

⁷⁵ Prol. Euerg. с. 27 р. 643; Тур. мон. В.М.В. 'Нл. Воџ. с. 20 р. 738; Тур. мон. В.М.В. τοῦ Μαχαίρη с. 32 MM. V 422/3.

Евстатије Солунски, великим бројем конкретних примера из своје епархије, илуструје опречност између начела сиромаштва и стварности у животу монаха, који су се сасвим посветовњачили и чија су настојања управљена поглавито на стицање овоземаљског блага. Монаси, на штету манастира и свога позива, баве се обрађивањем властитих њива, винограда и башта, учествују у трговачким пословима и подухвацима и дају новац у зајам по недозвољено високој каматној стопи, те се тако у рукама старешина и њихова ужег круга сједињују велика материјална средства не ретко уз злоупотребу манастирског иметка.⁷⁶ Евстатије свакако одвише генерализује поједине појаве и чињенице утврђене у манастирима солунске епархије, али његове констатације налазе, бар делимично, потврде у одредбама како генералних типика царева Јована Цимисха и Константина Мономаха са детаљним приказом постојећег стања у светогорским манастирима и специјалних типика појединих аутономних манастира, тако и у самој историји развитка појединих аутономних манастира.

3) **Обет послушности** (ὕπακοή, ὑποταγή) састоји се у одрицању једној личности припадајућег права самосталне акције и у безусловном потчињавању воље индивидуума вољи претпостављеног духовног поглавара. Као повреда обета послушности, квалификује се неиспуњавање заповести или супротстављање забрани, коју је настојатељ манастира издао, на темељу генералног овлашћења садржаног у манастирском типичу, у својству непосредно претпостављеног органа. Сваки акт, који стоји у супротности с обетом послушности, сматра се по манастирскоправном поретку као *ipso iure* ништетан.

Типици манастира X–XII века садрже конкретне прописе о обету послушности. Као најбитнији елемент овог обета, истиче се одрицање индивидуалне воље (ἢ τοῦ θελήματος ἐκκολή).⁷⁷ Субординација обухвата све односе у којима се монаси налазе како према манастирској средини, тако и према изванманастирској средини.⁷⁸ Однос субординације

⁷⁶ Eustathii Thessalon. 'Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ сарр. 26, 60, 63, 70, 116, 117, 119, 125 et 184.

⁷⁷ Typ. s. Athan. Ath. p. 111: Παρ' ἡμῖν ἡ θελήματος ἐκκολή ζητεῖται καὶ τοῦτο ἐστὶ περισπούδαστον, ... καὶ τὸ μὴ ὀπίσθεν ἕκαστον τῶν ἐπιθυμῶν αὐτοῦ πορεύεσθαι; op. cit. p. 122: Τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀγόμενοι ἀρνηταὶ τοῦ οικείου θελήματος γένοισθε, πρὸς μόνα διατυπούμενοι τὰ παρὰ τοῦ καθηγουμένου ὑμῶν ἐγκρινόμενα; Typ. Ir. Duc. c. 2 M. P. G. 217 col. 1004: κοινοβιακὴν ὑπεισέρχεσθαι πολιτείαν, καὶ εἰς ὑποταγὴν ἐκδίδοσθαι, ἀρνησαμένους τὸ θέλημα τοῦς ἄρτι τὸν πολυκόμονα φυγόντας κόσμον.

⁷⁸ Diatyp. s. Athan. Ath. P. 130: Πάντες δὲ ομοῦ καὶ νέοι καὶ γέροντες καὶ πρῶτοι καὶ ἔσχατοι τὴν εἰς τὸν καθηγούμενον ὑποταγὴν ἀνόθευτον διατηρήσατε σπουδάσατε, ὑπείκοντες τῷ λόγῳ αὐτοῦ κατὰ πάσαν ὑπόθεσιν; Typ. mon. B.M.V. 'Ἐλ. c. 11 p. 82: πείθεσθαι τούτῳ ἐπὶ πάσι καὶ ὑποτάττεσθαι μετὰ προσηκούσης τιμῆς ὡς πατρί; Prol. Euerg. c. 16 p. 637; Typ. Chil. c. 18.

монаха према старешини манастира доживотног је карактера и гаси се тек смрћу монаха.⁷⁹ Најпотпунију дефиницију обета послушности даје нам св. Атанасије Атонски у свом типичу р. 115: ἡ δὲ ἀληθὴς καὶ ἄμωμος ἡποταγή τῶν ὑποτακτικῶν πρὸς τὸν καθηγούμενον τούτῳ δείκνυται τῷ μὴ μόνον τῶν ἀτόπων, κατὰ τὴν συμβουλήν τοῦ προεστῶτος ἀπέχεσθαι, ἀλλὰ μηδ' αὐτὰ τὰ ἐπαινετὰ χωρὶς τῆς ἐκείνου γνώμης ποιεῖν καταδέχεσθαι... εἴ τις τὸ ἀρεστὸν αὐτῷ ποιῶν, μὴ πρότερον ἐρωτήσους, ταῖς ἰδίαις ὀρμαῖς κέχρηται, μείζον τοῦ κατορθώματος ἔξει τὸ πλημμελούμενον, ὃ δὲ τῆς ὑπακοῆς μείζον τοῦ κατὰ τὴν ἐγκρατεῖαν ἐστὶ καταρθώματος. Код обета послушности постоји пресумпција да су знање и искуство монаха сасвим недовољни за вођење самосталног монашког живота, те да су монаси упућени на строго монархистичку организацију, у којој ће од духовних вођа и учитеља добијати сталну директиву за свој живот и рад. Акт инсубординације и ренитенције монаха према свом старешини изједначаје се са преступом против Бога и његових заповеди.⁸⁰

Али, према Евстатију Солунском, имао је и обет послушности својих граница, које су биле повучене моралним, профаноправним и црквеноправним поретком. Монах не само да је могао, него је био шта више дужан да откаже свом настојатељу послушност, ако би постојала опасност да, извршујући конкретну заповест свога непосредног претпостављеног, дође у сукоб са моралом или са позитивним нормама световног и црквеног права.⁸¹

Однос потчињености монаха према старешини долази спољашње до израза у одавању почести старешини у облику тзв. проскинезе (προσκύνησις), било да се нађе с њим где на путу или у манастиру. Ова проскинеза састојала се из метанисања са напред прекрштеним рукама братије пред игуманом (βάλλειν μετάνοιαν καὶ τὰς χεῖρας συνδεδεσμεύεωσαν ἔμπροσθεν τοῦ καθηγουμένου ἱσταμενοι). Осим тог, обедијенција монаха према настојатељу налази изражаја и у узимању благослова од настојатеља пред почетак сваке радње.⁸²

Догађало се у манастирима да настојатељ субординациони однос монаха социјално и привредно искоришћује у своју личну сврху. Из генералног типика императора Јована Цимисха (р. 147/8) видимо да је у светогорским манастирима постојала пракса да монах може да ступа према игуману у уговором на једну годину дана фиксирани однос послуживања уз награду. Император није нашао за потребно да овај с идејом монаштва инкомпатибилни однос укине, него се ограни-

⁷⁹ Тур. s. Athan. Ath. p. 122: εὐπείθειαν δὲ καὶ ταπεινώσιν καὶ τὴν μέχρι θανάτου ὑπακοήν πρὸς τὸν καθηγούμενον ἀνασώσατε, μὴ ἀντιλέγοντες καὶ θλίβοντες ἕν τι... Πρὸς τὸν δρόμον τῆς ὑποταγῆς μέχρι τέλους ἐγκαρτερήσατε.

⁸⁰ Diatyp. s. Athan. Ath. p. 139: ὑλείκοντες τῷ λόγῳ αὐτοῦ κατὰ πάσαν ὑπόθεσιν, ὡς ὃ γε ἀντιταττόμενος τῇ προστάξει αὐτοῦ τῇ τοῦ Θεοῦ ἀντίσταται διαταγῇ.

⁸¹ Eustath. Thessal., Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ с. 171.

⁸² Види напред р. 95/6.

чио да овај службенички положај правно заштити и обезбеди одређујући да монах може у свако доба своју службу напустити са правом на награду до момента иступања из службе, а ако би игуман монаха пре истеклог рока из службе отпустио, дужан је дати монаху целу једногодишњу награду, која истом монаху према службеничком уговору припада. Ако би пак игуман ускратио исплату службеничке награде, даје споменути типик монаху служитељу право да поднесе против игумана притужбу савету старца, који ће игумана осудити на безодвљачну исплату награде у једногодишњем износу. Из истога типика (р. 148) видимо да је постојала нека врста кметског односа имзеђу светогорских игумана и тамошњих монаха келиота, јер типик укида роботне радове, које су келиоти вршили у корист игумана са мотивацијом ταῦτα γὰρ κοσμικοῖς οὐ μοναδικοῖς ἐστᾶσι σύμβολα.

VI. Администрација и манипулација манастирским иметком

Законодавством халкидонског сабора (cap. 4) постаје и манастир формално јуридикчки признат институт у оквиру црквене организације, те у том својству стиче карактер правне личности, која на основу одредаба државног законодавства долази у посед исте правне способности коју су већ раније имали остали црквени институти. Целокупни са манастиром спојени иметак је власништво манастира као јуридикчке особе, који је субјект свих имовноправних односа. У типцима автономних манастира X–XII века често се као власник манастирског иметка спомиње светитељ коме је манастирски храм посвећен, свакако са разлога да би се на тај начин јаче истакла и ефикасније обезбедила неприкосновеност тог иметка.

Саставни делови манастирског иметка су:

а) непокретна добра (ἀκίνητα, κτήσεις ἀκίνητοι, κτήματα ἀκίνητα).⁸³ У категорију непокретних добара спадају храмови, ћелијско здање и све узграде у вези са ћелијским здањем, економске зграде уз манастир и на манастирским добрима, затим оранице. Манастири имају прави наслов на власништво не само ораница, него и парика (πάροικοι), који су, као за земљиште нераздвојно везана радна снага, обрађивали манастирски посед.⁸⁴ Остале врсте некретнина, као што су ливаде и

⁸³ Тур. мон. В. М. V. 'Ελ. с 18 р. 90; Prol. Euerg. с. 2 р. 615 (κτήσεις ἀκίνητοι πρὸς σόστασιν μονῆς καὶ διαμονῆν); Нуротур. Christod. M.M. VI р. 63; Тур. мон. В.М. V. 'Нл. Вѡц. проѡет. р. 716; Тур. Chil. с. 34 (о изашиљању на прегледање имања = Prol. Euerg. с. 34 р. 646. περὶ τοῦ ποίους δεῖ εἶναι τοὺς ἀποστελλομένους προνοητὰς ἐν τοῖς κτήμασι).

⁸⁴ Правне односе парика на манастирским поседима приказао је темељно и исцрпно Б. А. Панченко у својој расправи „Крестьянская собственность въ Византии“. Извѣстія Русскаго Археол. Института въ К-полѣ 9 (1904) 1–234 (ср. и Ф. И. Успенский и В. Н. Бенешевич, Вазелонские акты, Ленинград, 1927,

пашњаци, виногради и воћњаци (поглавито маслинови вртови), шуме, каменоломи и циглане долазе у групу добара, која је у византиским законодавним споменицима са термином αὐτοῦργα.⁸⁵

b) регална права и друге повластице скопчане са правом земљишног власништва, камо спада и право риболова.⁸⁶

c) покретна добра (κινητά), као што су манастирски намештај, готовина, драгоцености, украси, црквене утвари и књиге, архива и библиотека.⁸⁷ Овамо спадају и пчелињаци, којих је вероватно било у свим манастирима, како због потребе трапезе (потрошње меда) тако и због потребе храма (продукција воска за воштане свеће).

Типик ман. Пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης (с. 18 р. 90) класификује манастирски иметак у четири категорије: ἀκίνητα, κινητά, αὐτοκίνητα, ἱερά σκεῆ καὶ ἐπίπλα, али не спецификује поједине врсте ових група иметка. Категорији αὐτοκίνητα припада, како изгледа, сва стока без разлике, како она која са парицима чини живи фондус инструктус манастирских ораница (коњи и волови), тако и краве, овце и козе.⁸⁸

Типик манастир св. Пандократора (р. 700) дистингуира код манастирског иметка πάντα τὰ ἀναθητημένα αὐτῆ, εἴτε χρήματα εἶεν εἴτε μοναστήρια εἴτε τινὰ δίκαια σωματικά ἢ ἀσώματα. Према контексту судећи, термин χρήματα обухвата непокретна и покретна добра као таква, док δίκαια σωματικά означава права која проистичу из власништва и поседа на непокретним и покретним објектима, а δίκαια ἀσώματα права на наслову наследства и облигација.⁸⁹

документи о сеоском и манастирском земљевласништву с опширним драгоценим коментаром).

⁸⁵ Αὐτοῦργα=добра која сама од себе, без нарочитог култивирања, дају природ. Ср. F. Dölger, Beiträge zur Geschichte der byz. Finanzverwaltung. Leipzig-Berlin 1927, р. 151.

⁸⁶ Према повељи 61. цара Манојла II Комнина од 1158. г. манастирима у Цариграду и околини подељен је titulus juris на власништво не само ἀκίνητα καὶ πάροικοι, него и αὐτοῦργα, πανηγύρεις, φόροι, πόροι, λίμναι, ποταμοί, θαλάσσια δίκαια καὶ καθολικῶ λόγῳ οἰονδηλοτοῦν δίκαιον ἐν ἀκινήτοις κτήμασι θεωρούμενον καὶ ἐν οἰφδήποτε τόπω διακειμενον παρ' αὐτῶν κατασχόμενον νῦν (edd. J. et P. Zepos y Ius. Gr. Rom. I 382/4).

⁸⁷ Тур. топ. В. М. В. 'Ел. Воџ. просет. р. 716. Овамо спада и прибор за богослужбену употребу (не само βίβλοι, ἱερά σκεῆ καὶ θεῖαι εἰκόνες, ἀγία πέπλα καὶ ἐπίπλα него и πᾶσα κόσμησις τοῦ ναοῦ), које споменути типик посматра као посебну врсту добара. У погледу крађе и отуђења појединих предмета, који служе богослужбеним сврхама, постоје у типичима строге казнене одредбе (Prol. Euerg. с. 19 р. 639/40; Тур. Chil. с. 21).

⁸⁸ О стоци на манастирским добрима и њеној употреби ср. Панченко, op. cit. р. 193. У типичу цара Јована I Цимисха (р. 148/9) спомиње се стока светогорског ман. Лавре, а типик цара Константина Мономаха (р. 156/7) говори о томе како светогорски манастири имају крвава, оваца и коза.

⁸⁹ Подела у δίκαια σωματικά и ἀσώματα почива на систематици Гајевих институција (2, 13), која чини разлику између res corporales (veluti fundus homo vestis

Према пропису *can. 1* прво-другог царигр. помесног сабора, морао је целокупан непокретни и покретни иматак манастира бити инвентарно фиксиран (*βρέβίω ἐγκοταγράφεσθαι*), а сачињени инвентар у епископску архиву положен.⁹⁰ Доношење ове одредбе било је изазвано потребом да се претпостављеној црквеној власти као непосредном надзорном органу омогући тачно вођење евиденције о манастирском иметку у целини и појединим деловима, као и стварна контрола над манипулацијом манастирског поседа, а у сврху очувања интегритета манастирског иметка. Тур. мон. В. М. V. 'Нл. Воџ. с. 37 р. 751/2 изрично наглашава да је *βρέβιον... βεβαιωθὲν παρ' ἐμοῦ διὰ τε τῆς συνήθους μου ὑπογραφῆς καὶ τοῦ βουλλωτηρίου ἐναπετέθη σὺν τῷ παρόντι μου τυλικῶ ἐν τῇ σεβασμίᾳ μουῖ*, и да је сачињена и копија истог инвентара, која се налази на чувању такођер у манастиру.

Као главни наредбодавни орган у управи и манипулацији манастирским иметком наводи се у типцима автономних манастира X–XII века настојатељ (*ἡγούμενος, προεστῶς*).⁹¹ Настојатељ издаје налоге и упутства за вођење економије и за предузимање користоносних инвестиција у вези с овом, врши надзор над радом подручних му органа у унутрашњој и спољашњој манастирској економији (економ с парекономом и целокупним додељеним им штабом помоћника и кључар), убира новац добијен продајом разноврсних манастирских производа и издаје налоге за појединачне издатке преко манастирског благајника, дозначујући му прописаним начином, од времена на време, потребне своте новца.⁹² У делокруг настојатеља спада старање о очувању неприкосновености манастирске имовне супстанције и интегритета манастирских материјалних интереса, а из овог извире специјалана дужност вршења сталне евиденције о тачном и исправном вођењу манастирског инвентара. Настојатељ има у оквиру односних одредаба манастирског устава искључиву власт у чињењу имовноправних расположења у име манастира и располагања манастирским приходима; у погледу овога није статуирана никаква одго-

aurum argentum et denique aliae res innumerabiles) и *res incorporales (qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicuti hereditas usufructus obligationes quoque contractae)*. Ср. Iörs-Kunkel-Wenger, *Römisches Recht*. 2. A. Berlin 1935. p. 77/8 и R. Monier, *Manuel élém. de droit romain*. I. Paris 1935 p. 407/9.

⁹⁰ О манаст. инвентару (*βρέβιον*) ср. Nissen, *Die Diataxis des Mich. Attaleiates* p. 69 sqq.

⁹¹ Тур. s. Athan. Ath. p. 113; Тур. Const. Monom. p. 159; Тур. мон. В.М. V. 'Ел. сapp. 15 p. 87, 16 p. 89 et 21 p. 92; Prol. Euerg. сapp. 18, 19, 20, 34 et 42 pp. 638/9, 639/40, 646 et 652/3; Тур. мон. s. Mam. p. 711; Тур. мон. В.М. V. 'Нл. Воџ. prooem. p. 716. et сapp. 5, 34, 36, 37 et 47 pp. 726, 750, 756, 761/2 et 766/7; Тур. Chil. сapp. 20–22, 34 et 41. О делокругу игумана у манастирској економији ср. и Ferradou op. cit. p. 187/92, али је приказ непотпун и рађен за X–XII век искључиво на основу података типика ман. Пресв. Богородице *τῆς Κεχωριτωμένης*.

⁹² Тур. s. Athan. Ath. p. 113; Prol. Euerg. сapp. 20 et 30 pp. 640 et 644; Тур. мон. s. Pantocr. p. 696; Тур. мон. В.М. V. 'Нл. Воџ. сapp. 10, 11. et 47 pp. 729, 728/30 et 765/6.

ворност настојатеља према подручном братству, а из типика се не види ни да је постојала одговорност према претпостављеном црквеном органу, иако је ова последња одговорност генералним црквеним и државним законодавством фиксирана, али је код аутономних манастира, како изгледа, била чисто теоријске природе.⁹³

Међутим, у ман. Пандократору у Цариграду игуман главног манастира је у администрацији манастирских добара био упућен на пристајак подручних економа те у свим важнијим пословима, нарочито у свим расположењима имовноправне природе, која се тичу главног и филијалних манастира, није био властан да самостално поступа, него само у сагласности с економима.⁹⁴ У смислу одредбе с. 20 Хиландарског типика (=Prol. Euerg. с. 18 р. 638/9), игуман има право самосталног располагања манастирским приходима и расходима у оквиру манастирског устава. Према пропису пак с. 34 истога типика (=Prol. Euerg. с. 34 р. 646), игуман управља манастирским иметком, који се изван манастира налази, у заједници и споразуму с економом. Једино у ствари отуђења предмета, који су потребни за обављање богослужења, као што су св. сасуди, иконе, завесе и књиге, ограничена је у Хиландарском типичу (с. 21=Prol. Euerg. с. 19 р. 639/40) игуманова диспозитивна власт и исти везан за сагласност све старије братије.

Главни помоћници настојатеља у управи манастирским иметком су економ (οἰκονόμος), и дохијар (δοχειαρίος – манастирски благајник). Делокруг ових функционера описао сам у чланку „Црквеноправне одредбе Хиландарског типика св. Саве о настојатељу и осталим манастирским функционерима“, који је изашао у часопису „Богословље“ 10 (1935) на стр. 181–5.

Манастирски приходи служили су првенствено за одржавање манастира и братства. Најважнији извор прихода били су приходи од некретнина. Пољопривредни производи цереалија служили су за покриће унутарњих манастирских потреба. Изгледа да од прихода цереалија није преостајао већи вишак за извоз, јер је домаћа потрошња, с обзиром на врло важну улогу хлеба у исхрани манастирског становништва те на веома развијену харитативну делатност манастира, нарочито према сиромашном становништву у околини, апсорбовала велику количину прихода у цереалијама која је при жетви припала манастиру. Продукти хортикултуре служили су искључиво домаћим потребама.

⁹³ Prol. Euerg. с. 18 р. 638/9; Typ. mon. В. М. V. Ἦλ. Βωμ. с. 47 р. 765/6; Typ. Chil. с. 20.

⁹⁴ Typ. mon. s. Pantocrat. р. 696: игуман μηδὲν διχᾶ τῆς συνελεύσεως τούτων (т.ј. економ главног и филијалних манастира) ποιεῖν μήτε λογαριαστὰς μήτε πορονοητὰς μήτε ἐκδόσεις ἀκινήτων οἰωνδήτινων ἢ πακτεύσεις ἢ ἑτέρας μισθώσεις, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῖς τυπώσεσι τῶν μεγαλωτέρων ἐξόδων καὶ ταῖς ἄλλαις ἀναγκασιωτέραις οἰκονομίαις, παρουσία καὶ τῶν τοιούτων οἰκονόμων ποιεῖν, ὅπερ ἂν φανῆ ἐνδεχόμενον, ὥσπερ δὴ καὶ ἐπὶ ταῖς προβολαῖς ἐέκάστου τῶν τοιούτων οἰκονόμων ἐν γὰρ τῇ τῶν πλειόνων συνελεύσει καὶ συμβουλῇ κρειττόνως αἱ τῶν τοιούτων ὑποθέσεων οἰκονομίαι γενήσονται.

Приход од винове лозе улазио је у манастир у облику грозђа (у типцима се не спомиње посебно грозђе, али биће да је грозђе, уз маслину, играло највећу улогу у потрошњи) и вина. У типцима била је прописана редовна порошња вина при трапези, изузев у дане када је изношење вина на трапезу било изрично забрањено. Вишак од вина био је предмет извозне трговине неких манастира. Осим вина, не спомиње се никакво друго алкохолно пиће. Воћњаци су били поглавито маслинови; приход од ових воћњака или је трошен у сирову стању или је у прерађеном облику као уље служио за готовљење јела у типиком прописане дане или за осветљавање храмова, трапезарије и братских ћелија. Вероватно је на манастирском добру постојало и пчеларство, јер типци спомињу восак, који је употребљаван за фабрикацију црквених воштаних свећа, а нигде се не говори о воску као предмету увозне трговине.

Производи шумског господарства били су гориво дрво за кухињу и пекарницу (*εις τε χρείαν τῶν μαγειρίων αὐτῶν καὶ τῶν ἀρτοποιείων*), техничко дрво (*εις χρείαν τῶν εἰς οἰκοδομὰς συντελούντων*), смола и др. Ови производи углавном су служили покрићу домаћих потреба, али је остајао још приличан вишак, који је играо важну улогу у међусобном и спољашњем трговинском саобраћају манастира. Како у Св. Гори нису сви манастири имали довољно шумског поседа, а како су монаси келити уопште били без шуме те нису били у стању да из свог поседа подмирују своје потребе у дрвима, а управе већих манастира нису хтеле да изађу у сусрет њиховим молбама у погледу снабдевања дрвима, – решио је на њихову жалбу цар Константин IX Мономах (типик р. 159) да могу гориво дрво сећи у шуми било кога светогорског манастира са претходним знањем и одобрењем управе дотичног манастира и у потесу од исте управе одређеном, а техничко дрво да могу слободно сећи из заједничког шумског поседа (*ἐν τῇ κοινῇ ὄρει*) светогорских манастира. Нигде нема спомена у типцима о постојању каквог систематског шумског господарства и посебних манастирских органа за шумску управу (чување од штете и одржавање дрвне масе, експлоатација и пошумљавање посечених комплекса шумског земљишта у току шумско-господарске године; недостатак шумско-господарске основе онемогућавао је вођење рационалног шумског господарства).

Крупна стока главним делом налазила се далеко од манастира на манастирским добрима и служила је за обрађивање манастирског земљишта, док се мањи део крупне стоке (краве) налазио у близини манастира и служио за мужу, јер је старијим и болесним монасима изузетно била дозвољена потрошња млека. Ситна стока састојала се из оваца и коза; држање оваца у близини светогорских манастира било је генерално забрањено и оне су морале бити смештене на манастирским поседима изван Св. Горе.⁹⁵ Производи ситне стоке били су млеко, а од

⁹⁵ Тур. Const. Monom. p. 156.

оваца још и вуна, која је прерађивана за унутарње манастирске потребе; типичи не наводе да ли су текстилни фабриката рађени у манастирима или у страним радионицама. Стока је служила и за пренос са манастирских добара производа потребних за апровизиацију манастира. Извоз стоке и сточних производа не спомиње се.

Од регалних права било је прихода од права риболова, али, по свему изгледа, сва количина рибе служила је за исхрану братства, јер немамо података о риби као извозном артиклу. Приходе од осталих регалних права не спомињу типичи.

Бављење трговином као специјалном привредном граном било је св. горским манастирима начелно забрањено одредбама генералних типика царева Јована I Цимисха (р. 141) и Константина IX Мономаха (р. 155/7). Трговина манастира била је овим одредбама ограничена на продају вишка производа, у првом реду вина, уља, пшенице, јечма, производа шумског господарства и артикала домаће индустрије (ручних радова монаха, израђиваних и продаваних у корист манастирске заједнице). Нарочито је светогорским манастирима било забрањено вођење поморске трговине у спекулативне сврхе, те им је у сврху ефикаснијег спровођења ове забране дозвољено да могу држати само мале бродове са запремином од 200-300 modii, и то искључиво за превоз својих производа, с тим да не могу пловити даље од Солуна и Еноса, где ће продавати манастирске производе и набављати за манастире потребне артикле не упуштајући се никако у чисто трговачке послове куповања и препродавања робе било на територији Св. Горе, било у областима изван ње.⁹⁶ Преступ ове забране повлачи за собом конфискацију дотичне лађе, коју ће $\rho\acute{\omega}\tau\omicron\varsigma$ и $\tau\acute{o}$ $\kappa\omicron\upsilon\upsilon\upsilon\delta$ светогорских манастира у корист заједнице свих манастира продати и новац предати $\tau\acute{\omega}$ $\tau\omicron\upsilon\tau\acute{o}$ $\delta\omicron\rho\omicron\varsigma$ $\omicron\iota\kappa\omicron\upsilon\upsilon\delta$; уједно је том манастиру прекршитељу била забрањена набавка другог брода.⁹⁷ Типичи царева Јована I Цимисха и Константина IX Мономаха садрже специјалну забрану за извоз бродовима дрва и дрвних производа са територије Св. Горе дозвољавајући трговину овим артилима у међусобном унутарњем саобраћају светогорских манастира.⁹⁸ Типичи нам не износе мотив ове забране, али је могуће да је она уследела како у интересу очувања манастирских шума од девастације, која би неминовно наступила ако би трговина дрвима узела одвише

⁹⁶ Typ. Const. Monom. p. 155/6. Ман. Хиландару дозвољено је било држање брода од 1000 амфора хрисовулом цара Алексија III Комнина од 1199. јуна до јула и исти брод ослобођен свих са пловљењем и пристајањем скопчаних такса (ср. Анастасијевић *op. cit.* p. 107/8). Манастиру св. Јована на острву Патмосу поделио је цар Алексије I Комнин хрисовулом од 1088. право држања лађе за манастирске сврхе (ср. М. М. VI 51/2).

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Typ. Joh. Tzim. p. 149 (дозвољава да у случају нужде могу продавати дрва и лајицима); Typ. Const. Monom. p. 157.

велике размере, тако и у интересу сачувања монаха од тежње за богаћењем, јер је ова грана трговине била уносна.

У типцима автономних манастира X–XII stoleћа нигде се не спомиње да је постојао редован годишњи прорачун манастирских прихода и расхода, кога се манастирска управа морала у својој финансијској манипулацији тачно придржавати, али су свакако настојатељи манастира, ослањајући се на благајничке дневнике ранијих година, морали водити рачуна о том да се одржи равнотежа између прихода и расхода.⁹⁹

Расходи манастира обухватају ове ставке: храм, братство и искушеници, трапеза, оправке разних манастирских зграда, инвестиције, набавка материјала за питање рукописа и за канцеларију, справљање лекова и милостиња. Издавања, као и примања, вршена су како у новцу тако и у натури.

Важило је као опште правило да настојатељ манастира не врши лично и непосредно издатке, било у новцу било у натури, него преко одређених помоћних органа. Већ према одредби типика св. Атанасија Атонског (р. 113), игуман треба злато и друге потребне предмете да уручује на чување економима, кључарима, односно оном манастирском функционару у чију компетенцију дотични предмет спада; сви ови функционари одговорни су за руковање повереним им предметима (ἀπολοαὐβάνων τὸν λόγον ἐκάστης διοικήσεως) настојатељу и групи истакнутих монаха. По пропису Евергетидског пролога (с. 20 р. 640), дохијар (благајник) има дужност да тачно уводи сваку поједину ставку прихода и расхода у новцу са назначењем предмета и датума; у поглављу 30. (р. 644) наглашава исти типик потребу да у манастиру постоје три дохијара, с тим да један од њих има дужност да чува манастирску готовину. На ову одредбу Евергетидског пролога наслања се, уз извесна одступања у погледу надлежности функционера, поглавље 22. Хиландарског типика, које ставља дохијарима, економу, помоћнику економа и другим надлежним функционарима, у дужност да сав приход и расход уносе у манастирске књиге.

Типик ман. пресв. Богородице τῶν Ἡλίου Βοριῶν, говорећи (с. 10 р. 729) о примању и издавању те чувању и регистровању примитака и издатака (ἢ τῶν νομισμάτων εἰσόδος καὶ ἐξόδος, φυλακὴ καὶ ἀπογραφή), прописује да манастир мора имати осигуран сандук, у коме ће се чувати сав новац који утиче, без обзира на његову висину, а поред новца мора се налазити и благајничка књига прихода и расхода; новац и рачуни стављају се у сандук у присутности игумана, еклизијарха и скевофилакса, а после овога мора ова комисија сандук запечатити. Када се појави потреба подмирења каквих издатака, тада игуман у

⁹⁹ Апроксимативну слику прихода и расхода једног манастира реконструисао је W. Nissen у свом спису Die Diataxis des Mich. Attaleiates р. 116 sqq.

присутности споменутих функционера вади потребну суму новца и предаје исту благајнику χάριν καθημερινῶν ἐξόδων τῆς μονῆς; из благајне извађену своту игуман убележава у књигу издатака (ἐν τῷ κοντακίῳ τῆς ἐξόδου), која се налази на чувању у благајни заједно са новцем. Благајник води посебан благајнички дневник појединачних издатака, које чини на рачун споменуте суме; овај дневник ставља двапут седмично на увид игуману, који га мора сигнирати πρὸς τὸ ἔχειν ἑναυλον τὴν προβαίνουσαν ἐξοδον. По утрошењу добијене суме, споменута комисија има да изврши преглед рачуна и установи његову тачност, као и законитост и правилност учињених издатака. Дохијар (благајник) не може добити нову суму новца све дотле док није дао τῆς ἐξόδου τὸ κατάστιχον καὶ λογαριασθῆ ἑφ' οἷς παρέλαβε καὶ ἐξωδίασε. Исти типик мало даље (с. 47 р. 765/6) износи разлог због кога игуман не треба лично да врши исплате странкама: неспојивост овога посла са положајем игумана као носиоца духовне власти. Игуман поверава техничку страну манастирске финансијске манипулације посебном органу (δι' ἑτέρων χειρῶν πᾶσαν εἰσαγωγὴν καὶ δόσιν, κατὰ κέλευσιν αὐτοῦ, κατὰ τὸ πρόδηλον γίνεσθαι).

Осим тачног вођења рачуна о новчаним издацима, вођена је у манастирима и тачна евиденција о издавању предмета уaturi за потребе храма, манастирског братства и трапезе. У смислу расположења Евергетидског пролога (с. 30 р. 644; Хиландарски типик није преузео ово поглавље), постоје у манастиру три дохијара, од којих један врши дужност благајника (δοχειάριος τῶν νομισμάτων), други пак (δοχειάριος τῶν πανίων) има да издаје братији одело, обућу и остале потребе те животне намирнице за трапезу, а трећи дохијар стара се о св. сасудима и одежама, па се због тога назива σκευοφύλαξ. Према одредби типика манастира пресв. Богородице τῶν Ἡλίου Βωμῶν (с. 11 р. 729/30), спада старање о примању и издавању свих за манастирску трапезу одређених животних намирница у делокруг кључара (κελλαρίτης); чување и издавање уља, воска и тамјана било је поверено посебној личности, било из круга братије која је већ имала какву функцију у манастиру, или из средине монаха који нису имали нарочито запослење. Споменути функционери вршили су сва примања и издавања по упутствима и под надзором претпостављеног игумана.

Као што се из горњег види, сви манастирски функционери, којима је било поверено руковање манастирском готовином и другим предметима манастирске имовине, морали су тачно и правилно водити рачунске и економске књиге, сносили су одговорност за свој рад и били су обвезни на полагање рачуна манастирској управи.

Иметак киновитских манастира према својој сврси има да служи искључиво интересима и циљевима манастирске заједнице, тако да сваки члан те заједнице има само идеалан и начелно равноправан удео у уживању тог иметка уз начелно искључење искоришћавања манастирске имовине у корист индивидуалних интереса, а нарочито

стицање посебног приватног иметка монаха као повреде киновитског карактера заједнице и начела потпуне једнакости и равноправности појединих чланова.¹⁰⁰

Типици автономних манастира X–XII столећа садрже локалним приликама условљене одредбе против неправилног и противпрописног руковања манастирским иметком и оштећења материјалних интереса манастира, али знатан део тих одредаба или уопште није снабдевен санкционим клаузулама, или су санкције недовољно оштре те не постижу жељено дејство. Одредбе не предвиђају као деликт немарност у управи манастирским иметком.

Типик манастира пресв. Богородице τῶν Ἠλίου Βορῶν (с. 43 р. 756/7) забрањује игуману употребу манастирских прихода за недозвољене сврхе. Хиландарски типик (с. 20), расправљајући о несавесном руковању манастирском имовином, забрањује, аналогно одредби Евергетидског пролога (с. 18 р. 638/9), нерационално трошење манастирских прихода (ἀνεύλογος καὶ μὴ θεοῦσα ἔξοδος у Еверг. прологу) уз казну одлучења од причешћа.

Највећу злоупотребу у руковању манастирским иметком представља злонамерно отуђење манастирске имовине. Већина одредаба споменутих манастирских типика против несавесног управљања манастирским иметком односи се на отуђење, које се с материјалнокривичног и сакралног гледишта квалификује као најтежи деликт у овој грани манастирске управе. Отуђење манастирског иметка могло је да због смањења, ослабљења или потпуног уништења за егзистенцију фондације неопходне материјалне подлоге, доведе у опасност саму сврху манастира па и саму установу, као такву, те је због тога отуђење манастирског иметка већ од IV васељенског сабора у Халкидону и од римског државног законодавства V и VI столећа било генерално забрањено, и од последњег само у изнимним случајевима дозвољено.¹⁰¹

Римско државно законодавство споменутог периода стајало је у погледу карактера црквеног иметка под утицајем паганског схватања, које је све предмете храмовног иметка сматрало за *res sacrae* и, у конзеквенцији тога, заступало становиште о екстракомерцијалитету ових имовних објеката; али већ Јустинијаново законодавство напушта тезу старога римског права о апсолутној ништетности отуђења *res sacrae* и статуира конкретне случајеве, када ступају на снагу ограничења спо-

¹⁰⁰ Тур. s. Athan. Ath. p. 113: πάντα τὰ ἐν ἀδελφότητι κοινὰ εἶναι καὶ ἀμέριστα καὶ μηδὲν κατὰ μέρος τοῦ καθ' ἕκαστον εἰς ἕξουθέντησιν μέχρι καὶ ραφίδος.

¹⁰¹ Can. 24 Chal.; Const. imp. Leonis et Anthemii a. 470 (Cod. Inisst. 1, 2, 14 et 17); nov. Iustin. I 148 capp. 6 et 7 (ed. Zachariae a Lingenthal II 250 sqq.). Питање отуђења црквеног и манастирског иметка у V и VI в. приказао је А. Knecht у делу System des Iustin. Kirchenvermögensrechtes, Stuttgart 1905 p. 133 sqq., а за познија времена Ios. Zhishman, Das Stifterrecht in der morgenl. Kirche, Wien 1888 p. 69 sqq. као и W. Nissen op. cit. p. 54 sqq. и A. Ferradou op. cit. p. 201 sqq.

мену те тезе.¹⁰² Међутим, канонско законодавство реципирало је ову стару римску правну тезу и декларисало сваки акт отуђења црквеног иметка ништетним,¹⁰³ полазећи од сакралноправног становишта да су све врсте црквеног добра самом својом наменом (завештај Богу или светитељу) добиле освећење, те су као *res sacrae* стављене изван саобраћаја. На овом канонском становишту почива и прохибитивна одредба типика ман. пресв. Богородице τῶν Ἡλίου Βωμῶν (с. 5 р. 726), која отуђење било кога манастирског имовног објекта квалификује као *ιεροσυλία* (*sacrilegium*). Евергетидски пролог (с. 19 р. 639/40) заузима у овом предмету мање ригорозан став статуирајући дозвољивост отуђења иметка у случају постојања оправданог разлога, као што је потреба оправака или обнове пожаром, непријатељском инвазијом или земљотресом оштећених или уништених манастирских зграда. Међутим, и државна и црквена власт биле су немоћне да спрече процес отуђивања манастирског иметка и пропадање манастира, те преображај њихова првобитног карактера и сврхе, као што се види из знатно пооштрених одредаба канона 49 Trull. и 12 Nic. II, као и синодалних одлука цариградског патријарха Алексија Студита од новембра 1027. и јануара 1028.¹⁰⁴ Новеларно законодавство цара Никифора II Фоке, напротив ишло је у прилог секуларизацији манастирског иметка, јер је изрично дозвољавало патријарху, митрополитима и епископима да могу неограничено располагати иметком манастира, који су се налазили под њиховом непосредном администрацијом.¹⁰⁵

Типици автономних грчких манастира X–XII века, стојећи на строго начелном канонском становишту о неотуђивости манастирског иметка, изрично одређују да сви саставни делови имовне супстанције манастира морају остати ἀνεκποίητα καὶ ἀναφαίρετα; одступање од ове нормативне забране дозвољава Евергетидски пролог у напред обележеним конкретним случајевима. У грчкој правној терминологији онага времена постоје за правни појам отуђења ови технички називи: ἀποκτήσασθαι (subst. ἀπόκτησις), ὑφαίρεισθαι (subst. ὑφαίρεσις), ἀφελέσθαι и ἐκποιεῖσθαι (subst. ἐκποίησης). Типици предвиђају да отуђење манастирског добра може бити извршено путем ових правних радњи: поклањања (δωρεῖσθαι–δωρεά),¹⁰⁶ продавања (ἀπευπωλεῖν),¹⁰⁷ замене (ἀν-

¹⁰² A. Knecht op. cit. p. 135.

¹⁰³ Can. 39 spost.: Πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὁ ἐπίσκοπος ἐχέτω τὴν φροντίδα καὶ διοικεῖτω αὐτὰ ὡς θεοῦ ἐφορώντος μὴ ἐξεῖναι δὲ αὐτῷ σφετεριζέσθαι τι ἐξ αὐτῶν ἢ συγγενέσιν ἰδιοῖς τὰ τοῦ θεοῦ χαρίζεσθαι εἰ δὲ πένητες εἶεν, ἐπιχορηγεῖτω, ὡς πένησιν, ἀλλὰ μὴ προφάσει τούτων τὰ τῆς ἐκκλησίας ἀπεμπωλεῖτω; can. 12 Nic. II.

¹⁰⁴ Edd. Rhallés-Pottles, Ath. Synt. V pp. 20 sqq. et 250 sqq.

¹⁰⁵ Nov. 29 a. 966 edd. I. et P. Zepos Jus Gr. Rom. I 272.

¹⁰⁶ Typ. Const. Monom p. 159; Typ. mon B.M.V. 'Ελ с. 21 p. 92; Typ. mon. B. M. V. 'Ηλ. Βωμ. сарр. 5 p. 726 et 34 p. 750.

¹⁰⁷ Typ. Const. Monom. p. 159.

ταλλάττεσθαι—ἀνταλλαγῆ),¹⁰⁸ присвајања (ἰδιοποεῖσθαι, νοσπίζεσθαι),¹⁰⁹ као и препуштања манастирског иметка извесној личности уз обвезу давања одређене годишње закупнине или издржавања манастира (ἐπίδοσις, ἔκδοσις).¹¹⁰

Евергетидски пролог (с. 19 р. 639/40) прописује ове модалитете за спровођење алијенационога поступка: сам овај акт спада у надлежност комисије ad hoc састављене од настојатеља, економа, еклизиарха и осталих истакнутих манастирских функционера; после отварања седнице настојатељ у инвентару (βρεβίον) значи објекте манастирске имовине, који треба да буду отуђени; о овом алијенационом поступку саставља се протокол, који, снабдевен потписима свих чланова комисије, треба да садржи τὰ τε ἀφοιρεθέντα ἔιδη καὶ τὴν αἰτίαν, διῆν ἀφηρέθησαν, па се по закључењу има ставити на чување у скевофилакион. Овај алијенациони поступак није подлежао, колико се може видети из прописа споменутих типика, одобрењу нити претпостављене црквене власти нити братског сабора. По садржини сродан, али непотпунији и краћи, јесте приказ овога поступка у 21. поглављу Хиландарског типика.

Типици нам не дају никаквих информација о томе да ли је акту отуђења манастирске земље претходила стручна процена дотичног комплекса и да ли је тај комплекс могао бити продан испод процењене вредности. Исто тако није нам познато да ли је било дозвољено оптерећавање манастирских добара дуговима.

VII. Дисциплинарни поредак у манастиру

За нормирање унутрашње манастирске дисциплине, било је у доба X—XII века, као и у раном периоду монаштва V и VI столећа, надлежно аутономно манастирско законодавство. Ово законодавно право вршио је и сада редовно оснивач манастира, који је у типичу нормирао основе устројства свога манастира. Типик је садржавао и дисциплинарно-казнене одредбе, али ове нису биле изложене систематички у посебном поглављу, него су поглавља типика, која се односе на разне стране манастирског живота, обично предвиђала како преступе против наредба и забрана изложених у овим поглављима, тако и одговарајуће санкције. Ни државна ни црквена власт овог периода нису вршиле никакве ингеренције у унутарњи дисциплинарни поредак аутономних манастира, него је нормирање ове материје потпуно препустила манастирском законодавству.

¹⁰⁸ Тур. мон. В. М. V. 'Нл. Вџц. с. 5 р. 726.

¹⁰⁹ Тур. мон. В. М. V. 'Ел. с. 16 р. 89; Тур. мон. В. М. V. 'Нл. Вџц. с. 34 р. 750.

¹¹⁰ Тур. мон. В. М. V. 'Ел. с. 21 р. 92.

Најважнији орган дисциплинарно-казнене власти у манастиру је настојатељ. Из права надзора настојатеља над унутрашњим манастирским поретком извире његово право и дужност да стално контролише живот потчињених монаха и да против сваког поремећаја и инковениенције у унутарњем манастирском поретку, силом свога дискреционог права, примењује аналогне дисциплинарне мере.¹¹¹ Дисциплинарно-казнени делокруг настојатеља простире се на све преступе против унутарњег манастирског поретка. Према дисциплинарно-казненим одредбама Хиландарског типика, који је у овом погледу доста исцрпан, корективна власт игумана простире се на све врсте преступа које монах може да учини против прописа монашког живота. У манастирским типцима садржане дисциплинарно-казнене норме показују непотпуност како у погледу система преступа, тако и у погледу система казни, те је остављено настојатељу да по свом дискреционарном нахођењу ове празнине попуњава. Настојатељу припада право покретања дисциплинарног поступка у случају каквог преступа споменуте врсте и доношења пресуде. Настојатељ, на основу своје неограничене власти (Тур. В. М. V. 'Ελ. с. 11 р. 81: τὸ καταχρᾶσθαι τοῖς ἐν αὐτῇ [sc. μονῇ] αὐτοθελήτως ὁμοῦ καὶ δεσποτικῶς), има право да за преступе унутрашње манастирске дисциплине примењује све казне прописане генералним и партикуларним црквеним те манастирским статутарним законодавством, па и најстрожију казну искључења.¹¹² Дисциплинарно-казнена јурисдикција у потпуности је усредсређена у настојатељу, који у овој функцији није ограничен својим братским сабором. Против пресуде настојатеља није било места правном леку. Пресуде донесене у кривицама унутарње дисциплине постају одмах правомоћне и извршне.

Од нижих органа дисциплинарно-казнене власти, долазе у обзир епистимонарси, епитирит (ἐπιτηρητής), еклизијарх и трапезар. Епистимонарси су имали ограничену дисциплинарни јурисдикцију према братији која је неуредно похађала богослужења,¹¹³ епитирит је имао функцију да примењује казнене мере против монаха који у невреме шетају и воде празне разговоре.¹¹⁴ Еклизијарх, по одредби

¹¹¹ Тур. μον В. М. V. 'Ηλ. Βομ. с. 41 р. 755 опћенито овако дефинише корективну дужност настојатеља: ἀμαρτάνοντας, ἐπιστρέφων, ἐβδομηκοντάκις ἑπτὰ συχωρῶν κατὰ τὴν τοῦ κυρίου φωνήν, те упозорава на речи св. Василија Великог да настојатељ ἐπισκέπεται τὴν ἑνὸς ἐκάστου χρείαν καὶ τὴν ἀρμόζουσαν κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπάξει θεραπείαν, καὶ τὸ κατὰ ἀλήθειαν ἀσθενῶν μέλος, εἴτε ψυχικῶς εἴτε σωματικῶς, μετὰ ἀγάπης καὶ πατρικῆς εὐνοίας διαβαστάσει.

¹¹² Тур. μον. В.М. V. 'Ελ. с. 11 р. 81: игуман има право да μετὰ πρώτην, δευτέραν καὶ τρίτην δηλονότι παραίνεσιν ὁμοῦ τε καὶ παρεγγύησιν τῆς τοιαύτης μονῆς монаха, који праве нередне, искључи из манаст. заједнице; ср. и одредбе с. 16 р. 89.

¹¹³ Нуротур. s. Athan. Ath. p. 135; Euerg. Prol. с. 31 р. 644.

¹¹⁴ Нуротур. s. Athan. Ath. p. 135. По Euer. Prol. с. 31 р. 644, ову функцију врши епистимонарх.

Хиландарског типика (с. 28), примењује блажа дисциплинарна средства против монаха који чине грешке у читању, појању и канархању; трапезар опомиње и прекорева братију која се не понаша мирно и долично при трапези, а ако коерцитивна средства, којима он располаже, остану без ефекта, тада брат преступник потпада под казну неједења, или пак игуман примењује против њега другу какву дисциплинарно-казнену меру.¹¹⁵

За доношење дисциплинарно-казнених норми за преступе против унутарњег манастирског поретка меродавно је манастирско статутарно законодавство. Поред овога законодавства, формира се у вези са развитком локалних прилика у појединим манастирима и обичајно право као коректив статутарнога права. Значајну улогу у даљој изградњи дисциплинарно-казненог система игра интерпретација и примена позитивних дисциплинарно-казнених норми на конкретне случајеве; искључиво позвани орган за интерпретацију је настојатељ манастира, док у примени учествују и напред споменути нижи органи, а и то у преступима лакше природе.

За преступе настојатеља против унутарњег манастирског поретка, поименично преступ кршења одредаба манастирског типика, те неуредности и неправилности у руковању манастирским иметком у автономним манастирима, предвиђене су дисциплинарно-казнене норме само у типцима манастира. Лавре, пресв. Богородице τῆς Ἐλεούσης, св. Јована Богослова на острву Патмосу, у Еверг. прологу и у Хиландарском типичу, где је фиксирано који је судски форум надлежан за суђење настојатељу, а уједно и прописан сам *modus procedendi*.¹¹⁶

При одмеравању казни спроводи се начело поступности, полазећи од блажих казни ка строжијим казним мерама, тако да се примени најоштрије казне редовно не приступа пре исцрпљења свих осталих дисциплинарно-казнених средстава, изузев какав ванредно тежак случај, који захтева аутоматску примену најтеже дисциплинарно казнене мере.¹¹⁷ Сврха казне била је поправна, те је у конзеквенцији тога, крајња казна примењивана већином тек ако су све претходне дисциплинарно-казнене мере остале безуспешне. Постојала је између појединих манастирских типика разлика гледе квалификације чина. Реинциденција редовно повлачи за собом поштрење казне.

Манастирске казне деле се у две групе: диортичке (корективне) и софронистичке (виндикативне) казне.

¹¹⁵ Euerg. Prol. c. 33. p. 627; Typ. Chil. capp. 9 et 31.

¹¹⁶ Ср. Ф. Гранић, Црквеноправне одредбе Хиландарског типика св. Саве, Богословље 10 (1935) 177/8.

¹¹⁷ Нуротур. s. Christod. c. 14 М.М. V 68; Typ. В. М. V. 'Ел. с. 11 p. 81; Typ. 'Нл. Вѡц. с. 41 p. 755.

Диортичке казне су:

1) *Опомена* је најблажа у низу дисциплинарно-казнених мера. Опомена се редовно подељује трократно, а има манастира и са више-кратним подељивањем опомене.¹¹⁸ Из типика не можемо разабрати да ли је опомена подељивана тајно или јавно пред сакупљеним братством. Опомена је прописана за ове преступе:

а) неуредно и немарно похађање богослужења (Тур. мон. В. М. V. 'Нл. Воџ. с. 21 р. 738; 2–3 опомене претходе строжијој казни: епитимији ксирофагије);

б) чињење нереда у трапези, као узнемиравање, сметање читању одређеног штива те вођење недоличних и неумесних разговора (Еуегр. Prol. с. 9 р. 626/7; Тур. Chil. с. 9);

с) лењивост и небрижљивост у раду, те вођење празних разговора при раду (Еуегр. Prol. с. 31 р. 644 без навода даље санкције за случај реинциденције; Тур. мон. В. М. V. 'Нл. Воџ. с. 37 р. 749/50 предвиђа за поновљени случај казну одлучења);

д) међусобно оговарање, интригирање, гнев и злостављање (Тур. мон. В. М. V. 'Нл. Воџ. 34 р. 70; као даљу санкцију наводи епитимију);

е) организовање тајних састанака у манастиру и странака и учествовање у истим, као и стварање раздора, расцепа и нереда у братству (Еуегр. Prol. с. 21 р. 640/1; Тур. Chil. с. 23);

ф) повреда обета сиромаштва (Тур. imp. Ioh. Tzim. р. 146 бављење трговачким пословима са двократном опоменом, после чега долази изгнање са територије Св. Горе; Тур. мон. В. М. V. тоῦ Μαχαίρη);

г) повреда обета послушности (Тур. imp. Ioh. Tzim. р. 145; Тур. мон. В. М. V. 'Ел. сарр. 11 р. 81 et 16 р. 89: после трократне опомене реинцидентног брата примењује се казна искључења из манастира);

h) присвајање манастирског иметка (Тур. мон. В. М. V. 'Нл. Воџ. с. 34 р. 750: седмokratна опомена, а при седмој реинциденцији примењује се казна искључења).

2) *Епитимија* подељује се обично у облику ксирофагије или поштреног поста са затвором у ћелији, неједења и метанија. Епитимија ксирофагије с ускраћењем вина – ξηροφαγία καὶ τὸ ὑδροποτεῖν (сухојаденија) са затвором прописана је за преступ повреде обета послушности (Нуротур. s. Athan. Ath. р. 136; реинциденција повлачи за собом искључење из манастира), неуредно похађање богослужења (Тур. мон. В. М. V. 'Нл. Воџ. с. 21 р. 728: после 2–3 кратне опомене, с тим да монах ову казну издржава на дан кад је изостао од богослужења) и за преступ против клаузуре (Нуротур. s. Christod. с. 14 М.М. VI 68: у трајању од 20 дана, с тим да се ова епитимија може највише трипут применити, а у случају даље реинциденције преступник потпада под казну искључе-

¹¹⁸ Тур. imp. Ioh. Tzim. р. 146; Тур. мон. В. М. V. 'Ел. с. 11 р. 81; Тур. мон. 'Нл. Воџ. с. 34 р. 750 (седмokratна опомена).

ња из манастира). Епитимија неједења предвиђена је за чињење нереда у трапези (Eueg. Prol. с. 9 р. 626/7; Тур. Chil. с. 9). Казна метанисања (μετάνοιαν βάλλειν) нормирана је за неуредно похађање богослужења (Тур. Chil. с. 28: насред трапезе пред игуманом и братијом са градацијом – за први случај 30, за други 60 и за трећи 100 метанисања), за грешке које монаси чине на богослужењима при читању, канархању и појању (Тур. Chil. с. 28 без навода броја метанисања, који одређује еклизијарх, а као виша инстанција фунгира настојатељ) и за закашњење на псалам и молитву пред ручак и вечеру (Eueg. Prol. с. 9 р. 625; Тур. Chil. с. 9: број метанисања одређује игуман). На већем броју места у типцима наведена је казна епитимије без ближег одређења.

3) *Оглучење* (ἀφορισμός) у облику искључења на одређено време од учествовања у богослужењима, нарочито у евхаристијском богослужењу с ускраћењем тајне св. Евхаристије. Ова казна прописана је за следеће преступе:

а) неприступање тајни св. евхаристије у одређеном року (Студитски типик одређује да монах који се у року од 40 дана не причести, подлежи казни једногодишњег искључења од учешћа у богослужењима);

б) међусобно оговарење, гнев и злостављање (Eueg. Prol. с. 21 р. 640; Тур. Chil. с. 23, а претходе као казне опомена и епитимија);

в) нарушавање поретка у раду – ἀρῆια, ἀργολογία (Тур. mon. В. М. V. 'Нл. Воц. с. 37 р. 749/50, претходна казна опомена);

г) несавесно и неправилно руковање манастирским иметком (Eueg. Prol. с. 18 р. 638/9 = Тур. Chil. с. 20, с тим да кривац остаје под казном искључења док се не поправи).

Једина у манастирским типцима нормирана *софронистичка казна је искључење из манастирске заједнице*. Искључење из манастира као најтежи облик манастирске казне, одређено је за ове преступе:

а) прекршај и иновација одредаба садржаних у манастирском типнику (Тур. mon. В. М. V. 'Ел. с. 21 р. 92);

б) неуредно похађање богослужења (Тур. Chil. с. 28; претходи трократна епитимија метанија);

в) повреда киновитског карактера манастирског живота (Тур. mon. В. М. V. 'Нл. Воц. с. 21 р. 741/2 примењује се без икакве претходне санкције на монахе, који су утврђени као зачетници овог преступа, πρωτόιτιοι); овамо спада и преступ куповања у киновитском животу забрањених артикала (Тур. imp. Const. Monom. р. 159, без навода било какве претходне казне);

г) организовање недозвољених састанака и фракција конспираторног карактера са последицом постанка раздора и цепања у братству (Diatyp. s. Athan. Ath. р. 126/7 погађа не само иницијатора и организатора ових акција, него и све учеснике, а овој казни не претходи никаква блажа казнена мера; ср. и аналогне одредбе у Diat. Mich. Attal. р. 32 и Тур. mon. В. М. V. 'Нл. Воц. с. 45 р. 758);

е) организовање фракција у сврху цепања братства да би осујетили избор игумана (Тур. s. Athan. Ath. p. 108 διωκέσθω καὶ ἀποτεμνέσθω као прва и последња санкција);

ф) повреда клаузуре (Нуротур. s. Christod. c. 14 М. М. VI 68 после дво-трократне епитимије ксирофагије);

г) повреда обета послушности (Нуротур. s. Christod. c. 14 ММ. VI 68, игуман има право да кривца искључи [ἐκκοπέτω ὁ καθήγουμενος τοῦ εὐαγοῦς ἀδελφότητος σώματος καὶ τῶν τῆς μονῆς δικαίων παντοπλάσι διωκέτω]; Тур. mon. В. М. V. 'Ел. сарр. 11 p. 81 et 16 p. 89, после претходне казне трократне опомене; Euerg. Prol. c. 15 p. 636/7=Тур. Chil. c. 17 моментално искључење из манастира без икаквих претходних дисциплинарно-казених мера);

h) неправилност у руковању манастирским добром (Тур. mon. 'Нл. Воц. с. 34 p. 750, после претходне седмократне опомене);

и) крађа манастирских објеката (Prol. Euerg. c. 22 p. 641=Тур. Chil. c. 24 после претходне опомене).

Код излагања преступа ограничавам се на преступе против унутрашњег манастирског поретка и против сталешких дужности монаха, који су у овом периоду предмет автономног манастирског законодавства. Државно законодавство овог времена не залази више у ову интерну сферу, као што је то чинило у V и VI веку.

У типцима автономних манастира X–XII столећа нормирани су ови преступи:

1) Повреда текста и садржине манастирског типика, која се састоји у вршењу измена у типичу додавањем, изостављањем и мењањем појединих одредаба његових, односно у стављању ван снаге истих одредаба (Тур. imp. Ioh. Tzim. 149/50; Тур. imp. Const. Monom. p. 158, поред казне за кривца, садржи још и санкцију ништетности сваког таквог акта, а потпуно идентичну одредбу налазимо у Тур. mon. s. Pantocr. p. 700; Тур. mon. В. М. V. 'Нл. Воц. сарр. 36 p. 751 et 55 p. 765/6 без санкционе клаузуле);

2) Неуредност и немарност у вршењу верских дужности похађања богослужења и приступања тајни причешћа (Тур. mon. В. М. V. 'Нл. Воц. с. 21 p. 738: казне дво-трократна епитимија као прва блажа, сухојаденија као крајња и тежа казнена мера; Тур. Chil. c. 28: неоправдан изостанак са богослужења повлачи за собом казну метанија у три градације, а у случају реинциденције после овога примењује се најстрожија казна искључења из манастира [строжија квалификација овога преступа долази до израза у чињеници да примени споменутих казни не претходи опомена]. Под казну неодређене врсте потпадају, према сарр. 5 et 7 Тур. Chil., и монаси који се без игуманова знања не причешћују. Тур. Chil. c. 28 за грешке у читању и појању на богослужењима одређена је казна метанија);

3) Закашњавање у трапезу на псалам и молитву, као и непристојно понашање при обедима (Тур. Chil. c. 9=Euerg. Prol. c. 9 p. 624 sq. пропи-

сује казну метанија за закашњење, а за непристојно понашање у трапези казну опомене, а у случају ренитенције казну неједења или друго које дисциплинарно средство);

4) *Повреда клаузуре* (Нуротур. Christod. с. 14 ММ. VI 68: епитимија ксирофагије и ускраћење вина за време од 20 дана; Тур. s. Athan. Ath. pp. 106 et 114 те Тур. imp. Ioh. Tzim. p. 146 без санкционе клаузуле);

5) *Повреда обећа сиромаштва* (Тур. Athan. s. Ath. p. 113; Нуротур. s. Athan. Ath. p. 140, Нуротур. s. Christod. с. 22 ММ. VI 75; Тур. mon. В. М. V. 'НЛ. Воџ. с. 34 p. 750; Тур. mon. В. М. V. ἐν τῇ Ἀρεΐα без санкционе клаузуле; Euerg. Prol. с. 22 p. 641=Тур. Chil. с. 24 са санкцијом епитимије без навода њене врсте; Diat. mon. В. М. V. τοῦ Μαχαίρᾶ ММ. V 442/3);

6) *Повреда обећа послушности*. У наслону на одредбе канонског законодавства, Chalс. с. 4 и 23, Trull. 23 и 41, Nic. II 13 и 21, као и прво-другог цариградског 2, 3, 4. и 63, забрањују типичи аутономних манастира X–XII века својим монасима нарушавање авторитета манастирске власти и повреду обета послушности, стављајући у изглед најоштрије дисциплинарно-казнене мере за овај преступ (Тур. s. Athan. Ath. p. 108; Diatur. s. Athan. Ath. p. 126/7; Тур. imp. Ioh. Tzim. p. 143; Тур. mon. В. М. V. 'НЛ. Воџ. с. 45 p. 758; Euerg. Prol. сарр. 21 p. 640/1 et 42 p. 652/3; Diat. Mich. Attal. p. 32 et Тур. Chil. сарр. 23 et 41 – забрањују својим монасима сваку, било директну било индиректну, акцију против авторитета власти и јединства манастирске заједнице; Тур. s. Athan. Ath., Diatur. s. Athan. Ath. и Diat. Mich. Attal. одређују за преступнике најоштрију казну искључења из манастира; Нуротур. s. Christod. с. 14 ММ. VI 68 прописује за деликт τῆς παρακοῆς καὶ τῆς καταφρονήσεως искључење из манастира; Тур. mon. В. М. V. 'ЕЛ. с. 11 p. 81 одређује казну искључења за монахе, који су στασιώδεις καὶ ἀπειθεῖς πρὸς τὰ αὐτοῦ ἐπιτεταγμένα ὑμῖν [ср. одредбу ор. cit. с. 16 p. 89 у смислу које игуман може сваког брата, који се покаже ἄτακτον τε καὶ σταδιώδη καὶ πρὸς βλάβην τῆς μονῆς ὄντα, после трократне опомене ἀδιόρθατον μένοντα ἐκδιώκειν τῆς αὐτῆς μονῆς]; Euerg. Prol. с. 15 p. 636/7=Тур. Chil. с. 17 квалификује као акт инсубординације и несавитљивост, непомирљивост и непопустљивост, која долази до израза у мимоилажењу игумана у тајни исповедања и самовољног одабирања другог исповедника – дакле, изразити акт својевоље – па одређује да преступник мора одмах бити искључен из манастира.

Материјал, сачуван у споменутим типичима, не пружа довољну основу за стварање иоле тачног суда о дисциплинарном поступку, који је био у манастирима примењиван у дисциплинарним стварима против монаха. Извесно је само да је овај поступак био усмене природе, а веома је вероватно да је био аналоган коерцитивном поступку римских магистрата, који је црква још у раним временима реципирала.¹¹⁹

¹¹⁹ О утицају римског поступка на црквено-судски поступак ср. расправу А. Steinwenter, Der antike kirchliche Rechtsgang und seine Quellen, Sav. Ztschr. LIV kan. Abt. XXIII (1934) 1–116.

Извори: Typicon s. Athanasii Athonitae ed Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894 p. 104–112; Diatyposis s. Athanasii Ath. op. cit. p. 123–130; Hypotyposis s. Athanasii Ath. op. cit. p. 130–140; Typicon imp. Iohannis Tzimischis op. cit. p. 141–151; Typicon imp. Constantini Monomachi op. cit. p. 151–162; Prologus monasterii B. M. V. τῆς Εὐεργέτιδος ed. A. A. Дмитриевскій, Описание литургических рукописей I, Киевъ 1895 p. 616–656; Diataxis Michaelis Attaleiatae ed. K. N. Σαθάς, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη I, Venetiis 1872 p. 3–69; Hypotyposis s. Christoduli edd. Miclosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi VI. Vindobonae 1890 p. 59–80; Typicon monasterii B. M. V. τῆς Ἐλεούσης ed. L. Petit, Le monastère de Notre Dame de Pitié en Macédoine. Извѣстія Русскаго Археол. Института въ Константинополѣ VI (1900) 69–93; Typicon monasterii B. M. V. τῆς Κεχαριτωμένης (Irenae Ducaenae) ed. Migne P. G. 127 col. 985–1128; Typicon monasterii s. Pantocratoris ed. Дмитриевскій op. cit. p. 656–702; Typicon monasterii B. M. V. τῶν Ἠλίου Βωμῶν ed. Дмитриевскій op. cit. p. 716–769; Хиландарске хрисовуље цара Алексија III од 1198. и 1199. у срп. преводу Д. Н. Анастасијевића у чланку „Још о години Немањине смрти“, Глас С. К. А. 92(1913) 101 sqq; Хиландарски типик ed. В. Ђоровић, Списи св. Саве. Београд 1928. 14–150 (ср. срп. превод Л. Мирковића, Хиландарски типик, Годишњица Н. Чупића 44 [1935] 170–218); Eustathii Thessalon. Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ ed. Th. L. Fr. Tafel, Eustathii metropolitae Thessalonicensis opuscula. Francofurti ad M. p. 214–267 (ср. и немачки превод издавача под насловом Betrachtungen über den Mönchsstand. Eine Stimme des zwölften Jahrhunderts, Berlin 1847. До овога превода, који се веома ретко налази у књижарском саобраћају, дошао сам добротом г. проф. Ст. Станојевића, на чему најлепше благодарим.

Литература: Ph. Meyer. Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894; W. Nissen, Die Diataxis des Michael Attaleiates von 1077. Jena 1894; K. Holl, Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum, Leipzig 1898; В. Јагић, Типик Хиландарски и његов грчки извор. Споменик С. К. А. XXXIV други разред 1898 с. 1–66; А. П. Доброклонскій. Преп. Θεόδωρ, исповѣдникъ и игуменъ студійскій, Одесса 1913; В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији, Нови Сад 1920. Дело И. Соколовъ, Состояніе монашества въ Византійској церкви съ половины IX до начала XIII вѣка (847–1204), Казань 1894, није ми било приступачно.

Примеба. Расправа С. Троицког о киторском праву у Византији и средњевековној Србији била је још необјављена када је овај мој чланак предан за штампу, те нисам био у могућности да исту расправу употребим.